

מבשרו של המחנה: נחמן סירקין והסוציאליזם הקונסטרוקטיבי הארץ-ישראלי

אילון שמיר ואלון פאוקר

מבוא

במסתו הגדולה על נחמן סירקין, **האחד במערכה** (1939), קבע ברל כצנלסון (להלן: ברל) של המחנה לא הכיר את מבשרו.¹ בכך טען שסירקין היה ה'מבשר' של ה'מחנה' הציוני-סוציאליסטי בארץ ישראל, ששילב בין השאיפה לבניין מדינת לאום יהודית (ציונות) לבין השאיפה לעצבה כחברה שוויונית וצודקת (סוציאליזם). השילוב נסמך על סוציאליזם קונסטרוקטיבי, המבקש לבנות חברת צדק מלכתחילה, לא באמצעות מהפכה נגד הסדר הקפיטליסטי הקיים. במסתו זו, ובכרך א של כתבי סירקין (המוקדמים) שערך, ביקש ברל לתקן את העיוות ולהכיר למחנה את מבשרו. אך כוונתו להוציא כרך ב' של כתבי סירקין (המאוחרים) לא התממשה, והשפעתו של סירקין על התפתחות הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי של אחדות העבודה נותרה בלתי מבוררת. גם בהאחד במערכה התמקד ברל בהגותו המוקדמת של סירקין, והצביע על כך שכבר בה טמונים זרעי הייחוד של הסוציאליזם הארץ-ישראלי; אך הוא לא דן בהגותו המאוחרת של סירקין ובהתפתחות הקשר בינה לבין מעצביו בפועל של המפעל הלאומי הסוציאליסטי בארץ, קרי הוא עצמו והנהגת 'אחדות העבודה' בכלל. במחקר רווחת הדעה כי הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי התפתח בארץ ישראל כמעט ללא תלות בהגותו של סירקין. כזה, למשל, הוא תיאורה של אניטה שפירא בספרה ברל.²

1 ברל כצנלסון, 'האחד במערכה', בתוך: נחמן סירקין (עורך), כתבי נחמן סירקין, א, תל אביב תרצ"ט (להלן: סירקין, כתבי נחמן סירקין), עמ' קלב. מסה זו יצאה גם כספר נפרד: ברל כצנלסון, **האחד במערכה – ראשיתו של נחמן סירקין**, תל אביב תרצ"ט (להלן: כצנלסון, **האחד במערכה**).

2 שפירא מדגישה בצדק את מקומו של ברל בהתפתחות הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי, ראו: אניטה שפירא, **ברל**, תל אביב 1980 (להלן: שפירא, ברל), עמ' 117-165, אך אינה רואה בסירקין את מי שהשפיע עליו. לאורך ספרה מוזכר סירקין פעמים בודדות בלבד, ללא דיון מעמיק בחשיבותו לעיצוב דרכו של ברל. בפרק העוסק בנאומו המכונן של ברל 'לקראת הימים הבאים', ששפירא זיהתה בו בצדק ניצנים של

גישה אחרת מציינת אמנם את השראתו של סירקין, אבל אינה עומדת על מרכזיותו בעיצוב דרכה של אחדות העבודה.³ אחת מהסיבות ללקונה זו היא שבדומה לברל, המחקר מיעט לעסוק בהגותו המאוחרת של סירקין, מתקופת חייו באמריקה, החל משנת 1907, ועד למותו ב-1924. העיסוק המחודש בהגותו המאוחרת מאפשר חשיפה של קשר ברור יותר מזה שמראה המחקר עד כה בינה לבין אחדות העבודה. התנועה ביססה את התפתחות הציונות בארץ על מימוש וולונטרי, חסר תקדים, של סוציאליזם קונסטרוקטיבי, וכיוון זה היה דומיננטי בהקמת המדינה ובעיצוב דמותה של החברה בישראל. מכאן החשיבות הרבה שיש לסוגיה זו להבנת התפתחות המפעל הציוני בכלל. במאמר נצביע על קשר ישיר בין סירקין והתיאוריה שלו לבין המעשה הפוליטי של אחדות העבודה ומנהיגיה. נראה שהתיאוריה הסירקינאית הייתה בעבורם מסגרת קונספטואלית וסיפקה בסיס, עוצמה וביטחון לדרך הייחודית שבה הובילו בהמשך את המפעל הציוני.

מְבַשְׂרוֹ שֶׁל הַמַּחְנֶה 'עודני זוכר', כתב ברל,

את הימים בשעה שנחמן סירקין היה 'המשוגע' היחיד בקרב הפועלים שהגה ברעיון ארץ ישראל.⁴ הוא הכריז על הציונות הסוציאליסטית, כשהציונות הייתה כל כך רחוקה מכל רעיון של עבודה ומכל חוג של עובדים, וכשלסוציאליזם היה כל כך זר כל רעיון של לאומיות. בו חיתה האינטואיציה ההיסטורית, הרואה דברים בטרם התגלו.⁵

סוציאליזם קונסטרוקטיבי, אין אפילו אזכור אחד של סירקין. לא ברור מדוע שפירא הצביעה דווקא על ברדיצ'בסקי כמי שהשפיע על נאום זה (שם, עמ' 123-124), שהרי הנאום הוא פוליטי במהותו, ולברדיצ'בסקי לא הייתה הגות פוליטית.

3 למשל: יוסף גורני, **אחדות העבודה, 1919-1930: היסודות הרעיוניים והשיטה המדינית**, תל אביב 1973 (להלן: גורני, **אחדות העבודה**), עמ' 67, 326. בדומה לו גם ישראל קולת, **שתיאר את סירקין בפשטות כ'ברבו' של ברל**. ישראל קולת, **אבות ומייסדים**, תל אביב 1976, עמ' 101. ראו גם: ברוך כנרי, **לבטי הגשמה: דיון בעשייה הציונית-סוציאליסטית בשנות העשרים של המאה העשרים**, רמת אפעל 2007 (להלן: כנרי, **לבטי הגשמה**), עמ' 18-26.

4 ברל כצנלסון, 'אל הפועלים היהודים באמריקה', **קונטרס**, ק"ב, כסלו תרפ"ב, כתבים, א, תל אביב תש"ו (להלן: כצנלסון, **כתבים**), עמ' 287. תיאור זה עומד גם בבסיס החיבור **האחד במערכה**. יונתן פרנקל העיר שתיאור זה מוגזם, שכן היו כיוונים נוספים של סינתזה בין ציונות לסוציאליזם. ראו: יונתן פרנקל, **נבואה ופוליטיקה: סוציאליזם, לאומיות ויהודי רוסיה, 1862-1917**, תל אביב 1989 (להלן: פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**), עמ' 329. אך אין זה ממעיט מחוויית הברידות הסובייקטיבית של סירקין, שנמשכה שנים ארוכות, ולא מהאתגר הגדול שלו: יצירת סינתזה מקורית של ציונות-סוציאליסטית. ראו: אילון שמיר, 'התשתית הפילוסופית של הרעיון החלוצי בהגותו של נחמן סירקין', **עיונים בתקומת ישראל**, 18 (2008), עמ' 3, הערה 8.

5 ברל כצנלסון, 'במועצת "אחדות העבודה" בנחלת-יהודה', **י טבת תרפ"ה**, כתבים, ב, תל אביב תש"ו, עמ' 122.

בדברים אלה מיקם ברל את סירקין כחוליה חשובה בין משה הס, מבשר הציונות הסוציאליסטית, לבין מממשיה, אנשי תנועת העבודה בארץ. במסה מרתקת, שהיא למעשה ספר של תלמיד על רבו, הוא תיאר את התהליך הארוך שעבר סירקין עד שהצליח לגבש את רעיון הציונות הסוציאליסטית. לא היה זה שילוב מובן מאליו: הזרמים הסוציאליסטים הבולטים, גם בקרב היהודים, סברו שיש ניגוד בין שאיפת הסוציאליזם לצדק ושוויון לבין הלאומיות, שמעצם מהותה מנציחה את הפערים המעמדיים.⁶

שורשיו של השילוב שיצר סירקין טמונים בקרקע גידולו. תודעתו הציונית התעצבה בהשפעת פרעות ה'סופות בנגב' ביהודי רוסיה ב-1881, אז היה בן 13, ובהמשך בהשפעת זרמים סוציאליסטים מהפכניים שתססו בעירו, מינסק. הוא נמשך לשני הכיוונים, שנתפסו אז כסותרים זה את זה. לעיניו עמדה אמנם הסינתזה הציונית-סוציאליסטית של משה הס, ממבשרי הציונות ומאבות הסוציאליזם האירופי, בספרו רומי וירושלים (1862), אך המציאות ההיסטורית השתנתה בשלושת העשורים שחלפו מאז. התנועה הסוציאליסטית התפתחה, ורוסיה עברה שינויים עמוקים; בקרב הנוער היהודי היו מי שהלכו ונפתחו להלכי הרוח של הסוציאליזם, ומנגד מי שנהו אחר הלאומיות היהודית המתעוררת. השילוב בין השניים הצריך תיאוריה מנומקת, וסירקין לא יכול היה להסתפק בהכרזות הכמור-נבואיות של הס. במסגרת לימודיו באוניברסיטת ברלין הקיף סירקין ענפי ידע רחבים כמו פילוסופיה, כלכלה, היסטוריה ועוד, שאפשרו לו ליצור תיאוריה כזו כתשתית חדשה לחיבור בין ציונות לסוציאליזם. ב-1898 הוא פרסם את חיבורו **שאלת היהודים ומדינת היהודים הסוציאליסטית** (להלן: **שאלת היהודים**),⁷ שבו שרטט בקווי מתאר כלליים את מה שיגדיר לימים כ'סוציאליזם קונסטרוקטיבי'. בדבריו הדגיש עמדה חלוצית וולונטרית, שלפיה העלייה לארץ ישראל חייבת להיות מונעת על ידי רצון ואמונה. לדעתו, הציונות הסוציאליסטית שואבת את כוחה מאמונה אידיאליסטית בתיקון עולם במישור החברתי, כמימוש האתוס הנבואי המיוחד, לדבריו, את העם היהודי. לכן אין להסכים לבניית ארץ ישראל על יסודות קפיטליסטיים של חברה מעמדית, כפי שעולה ממדינת היהודים של הרצל. אדרבא, יש לבנות אותה מלכתחילה על יסודות סוציאליסטיים, תוך הדגשת הקואופרציה (שיתוף ברמות שונות בייצור ובצריכה) והשוויון.⁸ הציר המרכזי של הבנייה הוא הלאום. במקום מלחמת המעמדות שלה הטיפו חסידי הסוציאליזם המהפכני, יש לחתור לשיתוף פעולה קונסטרוקטיבי בין המעמדות. את המפעל צריך להוביל מעמד הפועלים, שיהיה

6 כצנלסון, **האחד במערכה**, עמ' כז-כט.

7 החיבור פורסם **בדאס וורטה**, עיתון סוציאליסטי בווינה. Die; Nachman Syrkin [Ben-Elieser], 'Die Judenfrage und der Sozialistische Judenstaat', *Deutsche Worte* xviii (1898) pp. 289-313 (נחמן סירקין, **כתבי נחמן סירקין**, תל אביב תרצ"ט (להלן: **סירקין**, **כתבי נחמן סירקין**), עמ' 3-59.

8 שם, עמ' 54-57.

הכוח המניע בציונות,⁹ והבורגנים ובעלי ההון יסייעו לו מתוך הכרה בהובלתו. בכך יהיו גם הם שותפים להגשמת הציונות באופן סוציאליסטי.

חיבורו של סירקין היה 'ריאליזם אוטופי', כהגדרתו של יוסף גורני.¹⁰ כלומר, הוא שאף לחזון על גבול האוטופיה (חברת מופת שאינה קיימת במציאות), תוך התבססות על יסודות מציאותיים. הדגש בו הושם על התקדמות המהציאות לעבר החזון, גם אם לא ניתן להשיגו במלואו. שלוש שנים מאוחר יותר, ב-1901, התפרסמו הרעיונות המרכזיים של סירקין ב'קול קורא לנוער היהודי',¹¹ והותירו רושם רב על צעירים יהודים בתחום המושב. לדברי פרנקל, 'היה זה רק טבעי שרבים שראו בו קודם תמהוני, יפנו אליו עכשיו מתוך הערכה חדשה לתיאוריה ציונית-סוציאליסטית מנומקת ורלוונטית. יוקרתו ברוסיה מעולם לא הייתה כה גבוהה כדרך שהייתה בתקופה שבין הפגרום בקייסינב [1903] ובין מהפכת 1905'.¹² אך סירקין, שחשש משואה שתרגש על יהודי תחום המושב, נתקף בחרדה והחל להטיף לטריטוריאליזם, כלומר למימוש הציונות בטריטוריה אחרת מארץ ישראל.¹³ ב-1907 הוא היגר לארה"ב כדי לערוך שם את דאס פאלק, בטאון התנועה הסוציאליסטית-טריטוריאליסטית באמריקה. התרחקותו מאנשי העלייה השנייה נמשכה עד שחזר בו מהטריטוריאליזם (בשנים 1908-1909),¹⁴ ומאז העמיק יותר ויותר את הקשר עם המנהיגות הצעירה שהחלה להתפתח בארץ.

התקרבות לרעיונות סירקיניים בקרב חלוצי העלייה השנייה

בימי העלייה השנייה החל להתפתח בארץ הזרם הציוני-סוציאליסטי. חסידיו היו הקבוצה הבולטת ביותר בעלייה זו, ולכן זוהו איתה למרות שהיו מיעוט קטן בקרב העולים (לא יותר מכ-2,000 מתוך כ-25,000). בתוך קבוצה זו שררה הסכמה שהארץ צריכה להיבנות תחילה על בסיס קפיטליסטי,¹⁵ לפי התפיסה המרקסיסטית-ברוכוביסטית של אנשי 'פועלי ציון', שראתה בשלב הקפיטליסטי שלב הכרחי שיביא עמו יוזמה ופיתוח כלכלי. כתוצאה מההתרחבות הכלכלית ייווצר פער מעמדי, שיוביל למלחמת מעמדות שבה יתפוס מעמד הפועלים את אמצעי הייצור ושליט סדר חברתי סוציאליסטי. רעיונות אלה הופיעו במסה

-
- 9 שם, עמ' 45-46.
- 10 יוסף גורני, 'ריאליזם אוטופי בציונות', בתוך: רנה שפירא ואריה כשר (עורכים), רשפים: היבטים היסטוריים, פילוסופיים וחברתיים של החינוך, תל אביב 1991, עמ' 37-49.
- 11 סירקין, כתבי נחמן סירקין, עמ' 63-76.
- 12 פרנקל, נבואה ופוליטיקה, עמ' 365.
- 13 שם, עמ' 366-368.
- 14 מרי סירקין, אבי – נחמן סירקין, ירושלים 1970 (להלן: סירקין, אבי – נחמן), עמ' 89; אליהו בילצקי, מורשת סירקין, תל אביב 1983, עמ' 203-209.
- 15 למרות ההבדלים בין שלוש מפלגות הפועלים שקמו בימי העלייה השנייה – פועלי ציון, הפועל הצעיר והבלתי מפלגתיים, כולן הסכימו על הצורך בתשתית קפיטליסטית בשלב הראשון של ההתיישבות בארץ. פרנקל, נבואה ופוליטיקה, עמ' 413-437.

שנכתבה ברובה על ידי דב בר ברוכוב, הפלטפורמה שלנו (1906), שהגדרה את האידיאולוגיה של פועלי ציון.¹⁶ ב'פלטפורמה הרמלאית' שניסחו פועלי ציון הארץ-ישראלים ב-1906 (בראשות בן-גוריון ובן-צבי) היה הד מידי לאותם רעיונות.¹⁷ עם זאת, בתנועה הציונית הלכו והתרכו קולות אחרים, שקראו לשילוב יסודות סוציאליסטיים מלכתחילה ולהדגשת קואופרציה ועידוד של התיישבות שיתופית. אלה שאבו את כוחם מהגותם של סירקין עצמו ושל פרנץ אופנהיימר, ומתמיכתו של תיאודור הרצל ברעיונות אלה בשנותיו האחרונות. ב-1909 השתתף סירקין בוועידת פועלי ציון בקרקוב, ודיבר על חשיבות הקואופרציה ועל בנייה סוציאליסטית מלכתחילה ללא מלחמת מעמדות. דבריו הובילו לזיכוח סוער בינו לבין ברוכוב, שתקף את תכנית אופנהיימר לביסוס ההתיישבות החקלאית הציונית על השיטה הקואופרטיבית. אך רעיונות קונסטרוקטיביים החלו לחדור למנהיגות הפועלית של ארץ ישראל:¹⁸ יצחק בן צבי, שבעבר היה מקורב לברוכוב, תמך עתה ברעיונות הקואופרטיביים,¹⁹ ופועלי ציון והפועל הצעיר החלו שתייהן לנטוש את האסטרטגיה הקודמת של ברוכוב, שנראתה תלושה במציאות הארץ ישראלית. התרכו התומכים בהקמת יישובי פועלים, בניסויים 'אוטופיים' כמו הקואופרציה שהוקמה במרחביה ב-1911 לפי תוכנית של אופנהיימר, ובפיתוח דגם חשיבה ארץ-ישראלי מקורי. ב-1910 הוקמה דגניה, הקבוצה הארץ ישראלית הראשונה, ולימים הסתבר שבכך התחיל נתיב מרכזי בהתיישבות הציונית – התיישבות עצמאית של פועלים, המעוצבת על ידם לפי רעיונות שתפניים מלאים או חלקיים, ומתבצעת על קרקע הלאום ('ההתיישבות העובדת').

פעילותו של סירקין למען סוציאליזם קואופרטיבי

במקביל לכך, המשיך סירקין לפתח את רעיון ההתיישבות הקואופרטיבית בארץ ישראל. בוועידה החמישית של פועלי ציון באמריקה (מונטריאול 1910) הוא העמיד רעיון זה במרכז דבריו: יש לעודד התיישבות שיתופית ולתבוע מהקק"ל, המחזיקה בקרקעות הלאום, לתמוך בניסויים קואופרטיביים הכוללים גם תעשייה ולא רק חקלאות, כמו בניסיון של אופנהיימר

16 דב בר ברוכוב (1881-1917) נחשב למייסד פועלי ציון ולהוגה המרכזי שלה. מהשנים 1905-1906 הוא עיצב את דרכה כשילוב בין מרקסיזם לציונות. ראו: מתתיהו מינץ, בר ברוכוב, תל אביב 1977, עמ' 233-268. המרקסיזם קורא למהפכה שבמרכזה מלחמת מעמדות שמנהל מעמד הפועלים נגד מעמד בעלי ההון והבורגנות, כחלק מיצירת סדר חברתי סוציאליסטי חדש.

17 גורני, *אחדות העבודה*, עמ' 23-25; יהודה סלוצקי (עורך), *פועלי ציון בארץ-ישראל (1905-1919): תעודות רעיוניות ופרוגרמאטיות*, תל אביב 1978, עמ' 17-18. יש לציין שהיו הבדלים מסוימים בין 'מצע רמלה' ל'פלטפורמה שלנו', בעיקר בשאלת חשיבותו של היחיד במעשה הציוני מול תפיסת הסטיכיה של ברוכוב. ראו: שבתי טבת, *קנאת דוד*, א, ירושלים ותל אביב 1977 (להלן: טבת, *קנאת דוד*), עמ' 99-102.

18 ברל כצנלסון, *ערכים גנוזים*, תל אביב תשי"ד, עמ' 14.

19 פרנקל, *נבואה ופוליטיקה*, עמ' 480. פרנקל מציין שם כי בן צבי הושפע מרעיונות הקואופרציה של המשלחות האוסטריות (קפלנסקי) והאמריקנית (סירקין).

במרחביה.²⁰ בגלל התנגדות לא התקבלו החלטות בנושאים אלה,²¹ אך היה ברור שפועלי ציון האמריקנית כבר אינה כפופה לתורת השלבים של בורוכוב. סירקין הלך וצבר בה מעמד של תיאורטיקן מרכזי,²² ומאז 1910 הוא פרסם מאמרים בידיש ובעברית (בהאחדות, בטאון פועלי ציון, ובכמות נוספות) שבחנו לעומק את שאלת הקואופרציה והעמידו אותה במרכז המאמץ לבניית החברה בארץ ישראל.²³ במקביל, סירקין היה הראשון שפעל להכשרה לקראת התיישבות קואופרטיבית בארץ.²⁴ השם שניתן להכשרה זו, 'אחוה', הופיע במאמר שפרסם בהאחדות ב-1913,²⁵ כשלב בדרך למימוש חזון חברתי-קואופרטיבי כולל.²⁶ 'אחוה', כיוזמת הכשרה קואופרטיבית, עברה שינויים וגלגולים,²⁷ אבל היא הייתה תפיסה מגובשת ראשונה של מהלך תנועת יזום להכשרת חלוצים להתיישבות שיתופית בארץ ישראל.

התהדקות הקשר בין 'המבשר' ל'מחנה' בימי מלחמת העולם הראשונה

ב-1915 הגיעו דוד בן-גוריון ויצחק בן צבי לניו יורק כפליטי מלחמה. שניהם היו אנשי פועלי ציון, והחיבור שלהם לסירקין היה לכן טבעי. מיכאל בר-זוהר, הביוגרף של בן-גוריון, שהשווה את מאמריו בדער אידישער קעמפפער, עיתונה של פועלי ציון באמריקה, לתפיסותיו של סירקין, קבע: 'בכתביו [של בן-גוריון] מאותה תקופה ניכרת היטב גם השפעתו הברורה של [...] סירקין. [...] נראה כי תורתו שבתה את לבו. יחסו לסירקין נשאר לאורך-ימים יחס של ידידות חמה והערכה עמוקה. [...] הכרתו המעמדית של בן גוריון גברה באורח בולט באותם ימים'.²⁸ בר-זוהר מציין את הדגשים שניכרו עתה אצל בן-גוריון ביחס להתיישבות קולקטיבית, הלאמת קרקע, קואופרציה, וכמובן – דחייה של תורת השלבים וחתימה להגמוניה של הפועלים בתנועה הציונית. 'חלק מיסודות סוציאליסטיים אלה כבר ראינו בכתבי בן גוריון בתקופות מוקדמות יותר, אך דומה, שגיבושם הבולט התחולל [...] ברוח תורתו של

- 20 מתיתיהו מינץ, זמנים חדשים – זמירות חדשות, תל אביב 1986 (להלן: מינץ, זמנים חדשים), עמ' 104.
- 21 רחל רוז'נסקי, זהויות נפגשות: פועלי-ציון בצפון אמריקה, 1905–1931, קריית שדה בוקר 2004 (להלן: רוז'נסקי, זהויות נפגשות), עמ' 93.
- 22 שם, עמ' 183–184.
- 23 למשל: נחמן סירקין, 'די גענאסענשאפטליכע קאלאניזאציען', אידישער קעמפפער, 25.3.1910; 'הנ"ל, 'אונזער קאנסטרוקטיווע סאציאלע ארבייט', שם, 4.5.1917; 'הנ"ל, 'די בעוועגונג פאר קאאפעראטיווע גארטענשטערט', שם, 17.6.1910; 'הנ"ל, 'די סאציאל-קאפעראטיווע ארג, פון דער "אחוה"', שם, בהמשכים: 17.5.1918; 24.5.1918. ראו גם: 'הנ"ל, 'בעקליבענע שריפטען I', עמ' 276–296, ו'בעקליבענע שריפטען II', עמ' 289–310. אחרים ממאמריו בנושא זה בעברית: 'אחוה', האחדות, 33, ד (תרע"ג-תרע"ד), עמ' 1–2; 'ההתיישבות הקואופרטיבית וה"אחוה"', שם, 31, ה (תרע"ד), עמ' 31–33.
- 24 הפנייה הופיעה כמודעה באידישער קעמפפער, 31.3.1911.
- 25 נחמן סירקין, 'אחוה', האחדות, 33 (תרע"ג-תרע"ד), עמ' 1–2. לתקנון האגודה: 'הנ"ל, 'בנין קואופרטיבי', שם, 18, ד' (תרע"ג-תרע"ד).
- 26 'הנ"ל, 'התיישבות המונים וקואופרציה', שם, 14–15, תרע"ג.
- 27 להרחבה: ברוך כנרי, משק מתוכנן ציוני ומשק מתוכנן ציוני סוציאליסטי, רמת אפעל 1993 (להלן: כנרי, משק מתוכנן), עמ' 101–119.
- 28 מיכאל בר-זוהר, בן גוריון, א, תל אביב 1975 (להלן: בר-זוהר, בן גוריון), עמ' 117.

נחמן סירקין, אותה רכש הפעם מכלי ראשון'.²⁹ גם רעיון הקמת 'החלוץ', שכן צבי ובן-גוריון הביאו עמם לאמריקה,³⁰ השתנה. עם בואם דיברו השניים ברוח מיליטריסטית, שהתאימה לימי מלחמת העולם הראשונה, על 'צבא של חלוצים' (10,000 איש) שיעלו לארץ ישראל ויתמסרו למשימות הלאומיות של בנייתה מתוך תחושות של חובה והקרבה למען הלאום. בעקבות הפגישה עם סירקין חל שינוי בתפיסתם, שלא זכה לתשומת לב במחקר: הם החלו להדגיש אתוס שיתופי מלהיב של תקווה, שבו היחיד אינו מקריב את עצמו אלא מתפתח ומממש את עצמו במסגרת חברת העתיד הסוציאליסטית.³¹ ואכן, עם הקמת החלוץ היו פועלי ציון באמריקה הראשונים ממפלגות 'ברית פועלי ציון העולמית' שהצטרפו אליו, וחברים רבים גם עברו אליו מ'אחווה'.³²

הקרבה בין בן-גוריון ובן צבי לסירקין ניכרה גם במרכזיותו של הדגש הלאומי. הם, שהיו בעבר מחסידי השיח המרקסיסטי על מלחמת מעמדות, נחשפו עתה גם להגות הלאומית של סירקין, שאותה פרסם ב-1917 בספרון ביידיש בשם **חירות לאומית ואחדות בין-לאומית**.³³ כפי שהראה יוסי טרנר,³⁴ סירקין העמיק בשנים אלה את תפיסתו הלאומית, שלפיה השכבות הנמוכות הן שיובילו את הבנייה הלאומית, משום שהן הנושאות את הערכים החיוביים של הלאומיות – שוויון, צדק ושלוש אוניברסלי, לעומת הלאומיות השלילית של המעמדות העליונים. את הרעיונות הללו יישם סירקין במאבקו (לצד בן-גוריון, ברוכוב, רוטנברג ואחרים) להקמת קונגרס של כלל יהודי אמריקה.³⁵ מכאן מובנת גם תמיכתם של סירקין, בן צבי ובן-גוריון בפוליטיקה ה'לאומית' שהביאה להקמת הגרודים העבריים (רבים מהמתנדבים לגדוד האמריקאי גדלו על רעיונותיו של סירקין בתנועת אחווה).³⁶

29 שם.
 30 יוזמה זו הקדימה את הקמת 'החלוץ' על ידי טרומפלדור בוועידת חארקוב, 1918.
 31 כך בקונטרס החלוץ שהתפרסם ב-1918; יצחק בן-צבי, **פועלי-ציון בעליה השנייה**, תל אביב תשי"א, עמ' 164.
 32 רוז'נסקי, **זהויות נפגשות**, עמ' 94-97.
 33 נחמן סירקין, 'נאציאנאלע פרייהייט ואינטערנאציאנאלע איינהייט', **אידיש נאציאנאלען ארבייטער פערבאנד פור אמעריקא**, ניו יארק 1917. רעיונות דומים הוא ביטא גם במאמר בעברית בשם 'הלאומיות בהסוציאליזם', שנכתב כנראה במקביל ולא התפרסם.
 34 יוסי טרנר, 'אינדיווידואליות לאומית, צדק לאומי ואנושות אוניברסלית במשנת נחמן סירקין', **עיונים בתקומת ישראל**, 26 (2016), בעיקר עמ' 125-128.
 35 פרנקל, **נבואה ופוליטיקה**, עמ' 567-605.
 36 ברוך כנרי, **טבנקין בארץ ישראל**, רמת אפעל וקריית שדה בוקר 2003 (להלן: כנרי, **טבנקין בארץ ישראל**), עמ' 57-71. על אגודת אחווה ועל הקשר בינה לבין ארגון החלוץ והגרוד העברי ראו גם: רוז'נסקי, **זהויות נפגשות**, עמ' 223-256; יגאל עילם, **הגרודים העבריים במלחמת העולם הראשונה**, תל אביב 1973, עמ' 184-185.

לקראת הימים הבאים

ברל כצנלסון הגיע לרעיונות הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי בשלב מאוחר יחסית. לימים יעיד על כך לגבי עצמו ולגבי חבריו:

במידה שהיתה כבר ציבוריות או מחשבה מאורגנת של פועלים, היה צורך לענות על השאלה: מה תהיה הדרך? מה המוצא? מה אנחנו עושים כאן? – בזאת, בעצם, נתגלתה כל החולשה הרעיונית של העליה השנייה. כשאנשים עלו הנה היתה הבנתם בענייני התישבות קטנה, המעוף היה צר. גם אותם הרעיונות שהובעו במחשבה ציונית – לא היה מי שירים אותם. למשל, אינני יודע אם אנשי העליה השניה קראו את 'אלטניילנד' של הרצל. ואם גם קראו – אינני יודע באיזו מידה נקלטו אצלם המחשבות שהובעו בספר זה על התישבות קואופרטיבית. ואולי לא ידעו כי 7-8 שנים לפני התחלת העליה השניה כתב סירקין ספר קטן על מדינה יהודית סוציאליסטית.³⁷

אפילו ברשימתו מסוף 1917, 'לתנועת החלוץ', ברל ביטא עדיין תפיסה 'גורדונית' של החלוציות כחזון של התחדשות החיים,³⁸ תוך התרחקות מתפיסה אידיאולוגית: 'אל תעמיס עליה תנועת "החלוץ" דעות, פרוגרמות, דיברות למפרע, בהשאלה'.³⁹ ברשימה זו הוא הסביר שעיקר ההכנה לעלייה לארץ הוא בלימוד עברית ובהכשרה לעבודה בחקלאות, ולא הזכיר כלל הכשרה לחיי שיתוף, לרעיונות קואופרטיביים ולתפיסה מתוכננת של משק סוציאליסטי, כמו אצל סירקין.

ואולם, בפברואר 1918 נשא ברל את נאומו המכונן 'לקראת הימים הבאים' בפני הסתדרות פועלי יהודה, שבו כבר ניכרה התרחקות מגורדון וקרבה לחזון הפוליטי השיתופי של סירקין. הוא השתמש כאן לראשונה בצימוד 'ציונות סוציאלית', כשתיאר את שושלת המסירה של ציונות סוציאליסטית המתחילה בהס, ממשיכה בהרצל (ברעיון חברת המופת של אלטנוילנד) ושיאה בחזונו המגובש של סירקין.⁴⁰ הוא חזר לרעיונות שסירקין היה הראשון לנסח, כבר בשאלת היהודים ב-1898: הובלת הציונות כולה על ידי מחנה הפועלים, באמצעות התיישבות על קרקע לאומית שתספק הקק"ל וקידום מפעליו בעזרת הון לאומי שיספק 'בנק אגררי'

37 ברל כצנלסון, 'פרקים לתולדות תנועת הפועלים', **כתבים**, יא, תל אביב תש"ט, עמ' 145. החיבור מבוסס על סטנוגרפיות של הרצאות שנשא ברל במאי-יוני 1944.

38 ברל כצנלסון, 'לתנועת החלוץ', **כתבים**, ב, עמ' 53-54.

39 שם, עמ' 54.

40 כצנלסון, **כתבים**, א, עמ' 72-73. את מה שזיהה ברל תוך כדי גיבוש חזונו, תיאר זלמן שזר 50 שנים מאוחר יותר באופן דומה: 'סירקין קיבל תורה מהס, ומסרה לברל, וברל הקים בה את הכנסת הגדולה של אנשי העליה השנייה'. זלמן שז"ר, 'מגורת אבות אשר בכנרת', **דבר**, 19.1.1968. באמצעות פרפרזה על תחילת פרקי אבות תיאר שזר את שושלת המסירה הציונית סוציאליסטית והדגיש, כמו ברל, את סירקין כמי שממנו קיבלה הנהגת אחדות העבודה את הבסיס לחזון.

(לימים, בנק פועלים).⁴¹ ברל העלה על נס גם את ההתיישבות השיתופית של דגניה,⁴² העולה בקנה אחד עם חזונו הקואופרטיבי של סירקין, אם כי לא שלו בלבד. לא בכדי הזכיר ברל גישושים אחר דרך, והדגיש במיוחד את מקומו של סירקין: 'ביטויים וחיפושים ערירים בדרך זו נתגלו בציונות מראשית הוצרה, נתגלו ודעכו. זכור לטוב אדם אחד אשר אשו לא כתה. אדם ער, בעל הרגשה לאומית כבירה וחושים עמוקים לעתיד, אשר נשאר נאמן לחיפושים ולתעיות הללו מן הימים הראשונים ועד היום – נחמן סירקין'.⁴³

בן-גוריון קרא את 'לקראת הימים הבאים' כששהה בהמשך אותה שנה עם הגדוד האמריקני במצרים, והגיע למסקנה ש'בעצם אנחנו תמימי דעים'.⁴⁴ באותו זמן שהה במצרים גם ברל, במסגרת הגדוד הארץ-ישראלי. תמימות הדעים הייתה התשתית לפגישתם באוהל של יבנאלי, שממנה נולדה מאוחר יותר אחדות העבודה (פברואר 1919). כאיחוד בין הבלתי-מפלגתיים (ברל) לפועלי ציון (בן-גוריון). ניתן לראות כי היסודות הסירקייניים היו מלט תיאורטי שסייע להקמת הבניין הפוליטי החדש.⁴⁵

סירקין המשיך לתמוך בהנהגה הארץ-ישראלית ולהתקרב אליה. בדרכו לוועידת פועלי ציון בשטוקהולם, שאליה יצא כנציג המפלגה האמריקנית, הוא השתתף בישיבות הכנה לוועידה ציונית שהתקיימו בלונדון בפברואר-מרץ 1919, ושבהן נבחנה סוגיית קניית קרקע בארץ ישראל. סירקין נאבק על רכישת קרקעות לאומית באמצעות הקק"ל, ודיווח על כך בקונטרס, ביטאונה החדש של אחדות העבודה שערך ברל.⁴⁶ הצירים של סירקין ושל אחדות העבודה הלכו והתלכדו.⁴⁷ סמוך לאותו זמן צץ רעיון שעתיד היה להיות חוליית חיבור מרכזית בין ה'מבשר' ל'מחנה': שיגור משלחת של פועלי ציון לארץ ישראל, כדי לגבש קונספציה תיאורטית ומעשית כוללת להתיישבות קואופרטיבית.⁴⁸

ועידת פועלי ציון בשטוקהולם, 1919: חיבור בין סירקין לאחדות העבודה

בספטמבר 1919 התקיימה ועידת פועלי ציון העולמית. נערך ממנה ברוכוב, מנהיגה הקודם של התנועה, שנפטר בטרם עת ב-1917. ההתרגשות הייתה גדולה. הייתה זו הוועידה הראשונה לאחר המלחמה, והיא עמדה בסימן כיבוש הארץ על ידי הבריטים והצהרת בלפור,

41 כצנלסון, כתבים, א, עמ' 75-77. השוו: סירקין, כתבי נחמן סירקין, עמ' 230-240.

42 כצנלסון, כתבים, א, עמ' 72.

43 שם, עמ' 73. הביוגרפית של ברל, אניטה שפירא, לא נתנה דעתה להשפעתו של סירקין עליו בנאום חשוב זה ובכלל (ראו הערה 2 לעיל), אף כי הוא עצמו עמד על כך שוב ושוב, כפי שעולה ממאמר זה.

44 דוד בן-גוריון, זכרונות, א, תל אביב 1971, עמ' 110 (מובא אצל, בר-זוהר, בן גוריון, א, עמ' 139).

45 שם.

46 נחמן סירקין, 'מכתבים מלונדון', קונטרס, ד (תרע"ט), עמ' 5.

47 השוו לפעילותו של ברל בוועידת לונדון שנה מאוחר יותר, בריון שלהלן.

48 בלשן משערת שהרעיון התגבש בוועידת פועלי ציון האנגלית בלידס, באפריל 1919. צביה בלשן, איחוד מפולג: הברית העולמית של מפלגות פועלי-ציון, 1907-1920, קריית שדה בוקר 2004 (להלן: בלשן, איחוד מפולג), עמ' 257.

שהבטיחה בית לאומי ליהודים בארץ ישראל. בנסיבות אלה הייתה ציפייה לגל עלייה גדול מקודמיו ולתנופה למעשה הציוני בכללו. בשטוקהולם נפגשו לראשונה סירקין וברל. על הקשר המתהדק ביניהם בפגישה זו ניתן ללמוד מעדותו של זלמן רובשוב (שזר):

ולוועידת שטוקהולם זו בא גם ברל, שהייתי קשור אליו קשר לכבות משנים [...] אין לי כלל אף שמץ של יהירות לנסות ולהעלות על הנייר את כל פרשת ההוקרה וההתפעלות שקרנה מתוך פגישת ברל עם רבו הזקן, עם נחמן סירקין. הן היה ברל פעם כרוך אחריי, ואחר-כך פרש ממנו ומרד בדעותיו [תמיכתו בטריטוריאליזם, א"ש/א"פ] והתקומם להן, כאשר רק ברל ידע להתקומם בקנאתו לאמיתו; והנה זכה ורבו זה בא אליו 'במקלו ובתרמילו' להגיד לו, כי אכן הוא צודק ומרדו צודק וכל פועלו נשגב. ובאיזו אהבה ללא מצרים ובגאווה כבושה האזין סירקין לדברי-הסתערויותיו של ברל בוועידה זו. כאילו היה הוא פרי השעשועים של כל עמלו בחיים: הנה, הנה סוף-סוף, אחרי כל כך הרבה אכזבות ועגמת נפש מתלמידים ומחברים, הנה הנה בא על שכרו. לילד הזה התפלל! לא תישכח ממני פגישה מופלאה זו בין הרב ובין התלמיד, שהפך בינתיים בעצמו להיות רב, יקר לתנועה וגם לרבו שלו!⁴⁹

זוהי עדות רבת חשיבות לענייננו. עולה ממנה החיבור הרעיוני העמוק של סירקין למציאות המתהווה בארץ ישראל, שאותה ייצג ברל. יתרה מכך, בהמשך תיאר שזר במילים 'גימנזיסט מאוהב' את יחסו של סירקין לכצנלסון (ולאחדות העבודה) – יחס של 'רב' לתלמידו הצעיר ממנו, יחס שיש בו ענווה, ללא קנאה ותחרות. שזר תיאר אותו כמי שבא 'במקלו ובתרמילו' אל ברל, ומרמז לסיפור ידוע במשנה (ראש השנה ב, ט) על רבן גמליאל שגזר על ר' יהושע לבוא אליו במקלו ובתרמילו כהוכחה לקבלת סמכותו. זה ביטוי להיררכיות המשתנות: ההנהגה התיאורטית של סירקין הולכת ומפנה את מקומה למנהיגות אחדות העבודה, העומדת במוקד מפעל הבנייה המיוחד. בשונה מרבים מאנשי פועלי ציון בגולה, סירקין לא ביקש להקטין את הרור הצעיר של ההנהגה הארץ-ישראלית. להיפך. הוא הבין את יתרונה של הנהגה זו, שצמחה מהעבודה ומההגשמה. בישיבה שהתקיימה בשטוקהולם ב-29 בספטמבר 1919 אמר סירקין לברל וחבריו: 'התיאוריות שלכם לא שוות, אבל מצע שתוכנו מלא חיים עדיף על תאוריות אבסטרקטיות [...] לפי הפרי אני מזהה את הפרח'.⁵⁰ במושג השלישי של הוועידה נסבו הדיונים על ארץ ישראל ועל אחדות העבודה שקמה לא מכבר. המתנגדים – האגף השמאלי שהתבסס על נציגי רוסיה ופולין – ראו בהקמתה מרד של הסניף הארץ-ישראלי של פועלי ציון.⁵¹ הם חשדו, בצדק, שאנשי אחדות העבודה אינם מרקסיסטים אדוקים. מהעבר האחר עמד האגף הימני, שתמך באחדות העבודה.

49 זלמן שזר, 'על נחמן סירקין', בתוך: סירקין, אבי – נחמן (להלן: שזר, על נחמן), עמ' 8-9.

50 בלשן, איחוד מפולג, עמ' 252.

51 שם, עמ' 250.

הוא הורכב ברובו מנציגי ארץ ישראל וארה"ב, ובראשם סירקין. האחרון העמיד בנאומו חלופה לתורת השלבים של ברוכוב שבה דגל האגף השמאלי.⁵² היה זה הנאום המרכזי בוועידה, נאום פרוגרמטי שביטא את משנתו הסוציאליסטית באופן הבשל ביותר מבכל כתביו. הבהירות ניכרת כבר בשמו: 'דער קאנסטרוקטיווער סאציאליזם אין ארץ ישראל' (הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי בארץ ישראל) – לראשונה ניתן שם לסוציאליזם הייחודי המתפתח בארץ.⁵³ כצנלסון כתב עוד באותו יום לחבריו בארץ על התרשמותו העמוקה מהנאום ומהסיכוי שישפיע על הפעילות המעשית בארץ:

היו לנו היום שעות אחדות של קורת־רוח רבה: נאום התשובה של סירקין. שאר הרוח הגדול נגלה. שמענו כמוקסמים. מלבד האמונה הגדולה והמעוף היתה השכלה סוציאלית גדולה, פקחות ומלאכת־מחשבת. הוא היה נחמד, הזקן. וכמה זה נפלא שהאינטואיציה שלו באה בד בבד עם השגותינו אנו, האמפיריקים [אנשי המעשה] הארץ־ישראליים [...] אני מאד מקווה, כי העבודה הארץ־ישראלית ב'פועלי ציון' תתחיל.⁵⁴

עדותו מאשרת, אפוא, את התמונה ששזר צייר כעבור שנים. סירקין ביטא תפיסה כוללת, שהעניקה השראה רחבת אופק למעשה הציוני־סוציאליסטי הנרקם בארץ. חוקרי הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי בציונות לא עמדו על כך שמושג זה, שבו בחר סירקין, לא היה מקורי. הוא התפתח בשולי המחשבה הסוציאליסטית העולמית עוד לפני מפנה המאות, וכלל שאיפה לחברה של אחווה אנושית, צדק, שוויון ושיתוף ברוח הסוציאליזם האוטופי. הוגיו תיארו תהליך הדרגתי, וראו ערך גם בהישגים חלקיים של חברה צודקת יותר מזו הקיימת, עוד לפני ההגעה לחברת המופת האוטופית. בהתאם, הם הדגישו את חשיבות הדמוקרטיה כבסיס לחברה הרצויה שתבנה 'מלמטה', מתוך רצון אנושי רחב, ולא 'מלמעלה', מתוך כפייה. מטרתם הייתה אפוא מוחלטת, כמו הסוציאליזם המהפכני, אך אופן השגתה והערכת הישגי הביניים דמו למפורט בתפיסה הסוציאלי־דמוקרטית המערבית.⁵⁵

52 ראו לציין שברוכוב עצמו חזר בו, למעשה, בערוב ימיו מתורת השלבים שלו. ראו: מינץ, זמנים חדשים, עמ' 330–355. היה זה, ככל הנראה, גם בהשפעת סירקין. ראו: אילון שמיר, ארץ ישראל בהגותם של נחמן סירקין ובר ברוכוב, בכתובים.

53 משום כך זהו אחד מהטקסטים החשובים ביותר של סירקין. תמוה שלא פורסם בעברית, וכמעט שלא זכה לתשומת לב במחקר מלבד אזכורים קצרים אצל גורני, אחדות העבודה, עמ' 7; כנרי, לבטי הגשמה, עמ' 25–26.

54 מברל כצנלסון אל הוועד הפועל של אחדות העבודה, 27.9.1919, בתוך: יהודה ארוז ואברהם משה קולר (עורכים ומהדירים); אגרות ב. כצנלסון, ד (תרע"ט–תרפ"ב), תל אביב תש"ל, עמ' 48.

55 ראו למשל: מייסד המפלגה הסוציאליסטית האירית: James Connolly, *Socialism Made Easy*, Labour Party 1909. לדוגמאות נוספות ראו: John Richardson, *How it Can Be Done; or, Constructive Socialism*, London 1895; Harold A. Russell, *Constructive Socialism*, London 1910. תודה לפרופ' אלי צור ופרופ' סיגל בן־רפאל גלנטי על הפניית תשומת לבנו להגות סוציאליסטית־קונסטרוקטיבית בעולם.

דרך ההגשמה הותאמה לתנאים הייחודיים בכל ארץ. כך, למשל, תמך ויקטור צ'רנוב, מנהיג מפלגת הסִיר הרוסית, במהפכה ברוח מארקס נגד שלטון הרודנות של הצאר, אך סבר שאחריה יש לעצב חברה המבוססת על קואופרטיבים יצרניים וצרכניים, שתתאים לרצון האנשים בסוציאליזם במקום בתורת 'הדיקטטורה של הפרולטריון' המרקסיסטית. גישתו הסוציאליסטית קונסטרוקטיבית עמדה בניגוד למרקסיזם הארוך של הבולשביקים, שבשמו תפסו את השלטון בנובמבר 1917, ולכן הוא עזב את רוסיה ב־1920.⁵⁶ במקביל, בעת הגירתו של סירקין לארה"ב, התפתחה בה דוגמה לתפיסה סוציאליסטית קונסטרוקטיבית שהותאמה לתנאי דמוקרטיה מתפקדת. ויקטור ברגר, ממייסדי המפלגה הסוציאליסטית האמריקאית ונציגה הראשון בבית הנבחרים (1910), שלל, יחד עם שותפיו לדרך, יישום פשטני של המרקסיזם. הוא ועמיתיו התנגדו לאלימות, ושאפו להוביל את החברה 'דרך הקלפי' למדינה קולקטיבית, שבה אמצעי הייצור והחלוקה נתונים לניהול דמוקרטי המעניק הזדמנות שווה לכולם.⁵⁷

סירקין, שפיתח תפיסה קרובה כבר ב־1898, הגיב להתפתחויות הללו. מודעותו להן ניכרת בדבריו שכתב ב־1916: 'מפלגת פועלי ציון באמריקה [...] התחילה לבנות תנועה קואופרטיבית בקרב הפרולטריון היהודי. בכך צעדה המפלגה בשדה חדש של [...] סוציאליזם קונסטרוקטיבי שהפך לתושב קבע בכל הסוציאליזם האמריקני ובקרב הפועלים היהודים כמעט שאינו מובן'.⁵⁸ ייחודו של סירקין נבע מכך שהיה הראשון שראה במושג השולי, הלקוח משדה הסוציאליזם העולמי, מושג מתאים להגדרת הבסיס הרעיוני של המציאות הצינונית הייחודית של בניית משק וחברה כמעט יש מאין. בתוך כך הוא ניסח לראשונה תוכנית סוציאליסטית קונסטרוקטיבית למפעל הצינוני.

בוועידת שטוקהולם בחר סירקין שלא לפתוח בוויכוח עם תורת השלבים של ברוכוב, אלא להדגיש את היסוד הדמוקרטי של החברה היהודית החדשה. היה בכך איתות כלפי המגמות הדיקטטוריות של לנין ושל המהפכה הבולשביקית הצעירה, שרכים באגף השמאלי של פועלי ציון נהו אחריה:

56 ויקטור צ'רנוב, **סוציאליזם קונסטרוקטיבי**, א (רוסית), פראג 1925; Alexander Trapeznik, *The Revolutionary Career of Viktor Mikailovich Chernov (1873–1952)*, M.A. thesis, Tasmania 1988, pp. 205–2011; Alexander Trapeznik, 'V.M. Chernov, Marxism and the Agrarian Question', *New Zealand Slavonic Journal*, 1997, p. 60. תודה לפרופ' אלי צור על הסיוע בתרגום מרוסית.

57 Sally M. Miller, *Victor Berger and the Promise of Constructive Socialism, 1910–1920*, Westport, Conn. 1973, pp. 31–33, 250–252; James Kates, 'Editor, Publisher, Citizen, Socialist: Victor .L. Berger and His Milwaukee Leader', *Journalism History*, Vol. 44, No. 2 (2018), pp. 79, 81. דוגמה לפרסום של המפלגה הסוציאליסטית האמריקאית בנושא ראו: Carl Dean Thompson, *The Constructive Program of Socialism*, Milwaukee 1907.

58 נחמן סירקין, 'דיא קאאפראטיווע באוועגונג צווישן אידישען פראלעטאריאט', *דער אידישער קעמפפער*, 22.9.1916.

אנו צריכים לשכלל את הדמוקרטיה הפוליטית עד למסקנותיה האחרונות. [...] כל החיים הפוליטיים מנוהלים במודע על ידי כל האזרחים. זכות הבחירה הכללית, משאל עם, הזכות לפטר את הנבחרים. [...] המטרה הסופית של הדמוקרטיה [...] מצויה בזכות וביכולת של כל אדם למצוא ולמצות את האינדיבידואליות שלו בתוך החברה.⁵⁹

הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי הוא דמוקרטי במהותו. אין הקרבה של הפרט על מזבח ה'כלל', ה'מפלגה' או ה'מדינה', אלא הגשמה עצמית שלו במסגרת החברתית, משום שהאדם הוא יצור חברתי. ואכן, הרעיון הדמוקרטי עתיד היה לעמוד במרכז הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי הארצי-ישראלי. נוכח ה'הדיסרמוניה האינדיבידואליסטית של החברה הקפיטליסטית' באמריקה,⁶⁰ קבע סירקין שעל הדמוקרטיה להיות מחוברת לסוציאליזם וליסוד השיתוף בין בני אדם. מכאן הדגש על שיתוף, על קואופרציה, על 'שמחת יצירה וקומוניזם חופשי אסתטי בצריכה, ללא כפייה, במוטיב של חרות היצירה ואהבה סוציאלית'.⁶¹ את הכיוון הזה יש לייסד מלכתחילה, אמר סירקין, ולא בדיעבד, כמו בתורת השלבים הברוכוביסטית. יהיה זה מעשה חדשני, משום שאיש עדיין לא מימש בעולם חברה המבוססת על סוציאליזם קונסטרוקטיבי:

אנו רוצים לא רק לבנות ארץ חדשה אלא לבנות מחדש, סוציאלית, את החיים היהודיים. אנו רוצים לא רק לשתול מחדש את העם העובד היהודי בארץ ישראל, אלא לנטוע מחדש בארץ ישראל עץ חברתי חדש, אשר העתיד, כבר עכשיו, יכוון אותנו בעת שאיפותינו ועבודתנו למטרה. כאן שדה הפעולה שלנו חדש לחלוטין. עוד לא נחרש ולא נזרע.⁶²

כיוון שהכוונה היא לבנות מראש חברה המושתתת על עקרונות של שיתוף ושוויון בעבור כל העם, הקדימות ניתנת ללאום ולא למעמד. לכן, ובניגוד לדעת האגף השמאלי של פועלי ציון, שבשם גישת בורוכוב שלל את שיתוף הפעולה עם הבורגנות הציונית, חשוב להשתתף בתנועה הציונית הרחבה. יסוד השותפות הוא בכך שהציונות רוצה לשקם את העם היהודי, להרים את קרנו ולהחיות את הרוח היהודית. לכך שותפים הפרולטריון היהודי, כל ההמון היהודי וגם בעלי הבתים, הרבדים המתקדמים של כל המעמדות היהודיים ואפילו הרבדים הטובים יותר של הבורגנות היהודית. ואולם, הגורם הבונה והיוצר של החברה היהודית

59 הנ"ל, געקליבענע שריפטען II, עמ' 290. תורגם לעברית על ידי שרה איילון (עם תיקוני עריכה קלים שלנו). תודה לר"ר ברוך כנרי על שהפקיד בידנו את התרגום שנערך ביוזמתו.

60 שם, עמ' 292.

61 שם, עמ' 291.

62 שם, עמ' 290.

יכול להיות רק מעמד הפועלים היהודי. זה שסובל מבחינה סוציאלית הוא הנושא האקטיבי של תנועת השחרור הציונית, והוא רוצה את החברה היהודית בדמותו.⁶³ סירקין המשיך כאן את רעיונותיו המוקדמים. השותפות בתנועה הציונית צריכה להפוך למנוף לחיזוק הבנייה הסוציאליסטית-קונסטרוקטיבית בארץ ישראל, בהנהגת הפועלים.⁶⁴ לפי עקרון הקואופרציה יש לארגן קבוצות של עובדים, קואופרטיבים של פועלים וסדנאות עבודה קבלניות. על הקרקע הלאומית יש להקים כפרים גדולים או ערי גנים שישלבו בין תעשייה לחקלאות, אבל אין לכפות קואופרציה: 'הרוצה לעבוד באופן פרטי על חשבון, תינתן לו קרקע לעיבוד ולהורשה, עליה יהיה בעל בית עצמאי'.⁶⁵ החברה תהיה מאורגנת במעגלים קטנים, שיכילו קבוצות וקואופרציות שינהלו ביחד על ידי קואופרטיבים עירוניים ואגודות ייצור.

אין סתירה בין כלכלה קואופרטיבית סוציאליסטית לבין אינדיבידואליזם. להיפך: היא מאפשרת שחרור מהניצול הקפיטליסטי, ולכן משחררת אנרגיה לבניית חיים פרטיים. סירקין הסביר שלעומת הסוציאליזם הסובייטי המתארגן ברוסיה – 'כל אזור, כלומר כל חבר בחברה היהודית הסוציאליסטית הוא חופשי ועצמאי בעבודתו, בצריכתו, בנוהגי חייו. הוא לא נאלץ לעבוד כמו שדרשו זאת במשמעת ברזל קומוניסטים רבים'.⁶⁶ את העלייה יש לארגן על פי דגם ההכשרה של 'אחוזה': 'בוה האופן באים הפועלים לארץ ישראל ככוח סוציאלי מאורגן. כך מאורגנת שכבת הפועלים גדולה בעלת קרן התיישבות משלה להתיישבות קואופרטיבית, רבבות ואפילו מאות אלפים יכולים להיות מאורגנים באגודות החלוץ'.⁶⁷ הנאום, ותמיכתו של סירקין באחדות העבודה, סללו את הדרך לארגון משלחת של פועלי ציון לארץ ישראל, שהיו"ר הרשמי שלה היה פרופ' חיים פיינמן, מתומכי סירקין, וסירקין עצמו היה הרוח החיה בה. תפקידה היה ללמוד את תנאי הארץ ולנסח תוכנית להתיישבות ועלייה המונית בהתאם למציאות בה. המשלחת התבקשה לבחון את ישימותם של דגמים קואופרטיביים שונים מתחום התעשייה והחקלאות, ואת האפשרות להקמת בנק פועלים שיעניק להם אשראי.⁶⁸

משלחת פועלי ציון לארץ ישראל

המשלחת של פועלי ציון פעלה בארץ בחודשים ינואר-מאי 1920. היו מי שזולזלו בחשיבותה, מחשש ל'דיוני בטלנים'⁶⁹ שלא התאימו לדימוים העצמי של פועלי הארץ כאנשי מעשה. לקראת בואה התייחס אליה י"ח ברנר בירחון הספרותי שערך, האדמה, והבהיר שחיוניותה

63 שם, עמ' 293-294.

64 שם, עמ' 296-297.

65 שם, עמ' 298.

66 שם, עמ' 300.

67 שם, עמ' 306.

68 רוד'נסקי, זהויות נפגשות, עמ' 317-320.

69 כנרי, לבטי הגשמה, עמ' 18.

תבחן רק בתרומתה לקידום עשייה ממשית. עם זאת, שילובו הצפוי של סירקין במשלחת מיתן את החשש, וברנר כתב בהמשך אותו מאמר דברים חמים לכבודו: 'שבע מחשבה, רענן-הרגשה, פקוח עיניים ומחונן בעט סופר מהיר הוא מופיע בכל אשר הוא כותב לנו. בימים האחרונים לקראת בואו אל הארץ ישמח לב חברינו כולם'.⁷⁰ ואכן, בהמשך לתגובתו הנלהבת של ברל לנאומו של סירקין בשטוקהולם, זכה האחרון למעמד מיוחד לא רק במשלחת עצמה. כך למשל, אנשי המשלחת דיברו בכנסים שונים, אך בקונטרס של אחדות העבודה פורסמו נאומו של סירקין בלבד.⁷¹ בפגישותיו עם החלוצים הצעירים בארץ הוא היה מקור להשראה, ואף השפיע לטובה על גישתם למעשה ההתיישבות השתפני שלהם.⁷² עם התחלת פעולת המשלחת התפוגגו החששות הראשוניים של משתתפיה, והיא הפכה לחוויה מכווננת בעבורם. הקשר בין סירקין למנהיגי אחדות העבודה העמיק עתה והתרחב. בסביבה שכבר נטתה לכיוון הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי ניכר היה צמא לדבריו של מי שהשכיל לעבר רעיונות, גישות ומגמות לא בשלות לתוכנית שלמה אחת:

סירקין שהיה היו"ר שלה [של המשלחת, א"פ/א"ש] ואבי התכנית כולה, היה מתהלך על פני החדר הגדול [...] ובראיית חוזה-חזיונות גדול ובציוד עצום של חכמת כלכלנים [...] היה מרצה לפנינו את כל פרטי האוטופיה של התיישבות מליון יהודים (אז הייתה זו תנופת-דמיון שעוד לא שוערה!) במשך עשר שנים, על יסוד קואופרציה כלכלית [...] פרופ' ח. פיינמן [...] ליווה בטבלאותיו את דברי החוזה המתנבא בחדר [...] לא אשכח איך קרנו פני סירקין בהעלותו לפנינו את קווי היסוד של משא חזונו, שבכל מאמצי רוחו ועושר ידיעותיו בספרים, התאמץ לשוות להם מכסימום של מעשיות, לערער מראש את השגותיהם של המלגלגים והמקטרגים ולבנות את האוטופיה המוצעת כבנין ריאליסטי מאד.⁷³

נראה שאין זה מקרה שאנשי המעשה התרשמו כל כך מ'חוזה החזיונות'. בהובלתו הם יצרו את התוכנית היחידה בעולם של סוציאליזם קונסטרוקטיבי שהוגשמה, הלכה למעשה, אף אם לא במלואה.⁷⁴ רוח התקופה אפשרה להאמין כי רעיונות גדולים של תכנון חברתי ניתנים למימוש, בדומה למהפכה הסובייטית לפני שנודעו קלקוליה, והתנאים החדשים שיצר השלטון הבריטי בארץ היו קרקע נוחה לכך. מנהיגי אחדות העבודה, שנטו ממילא למעשה הקונסטרוקטיבי, הגיבו ברצון ואף בהתלהבות לתיאוריה סוציאליסטית שנתנה

70 יוסף ח' ברנר, 'ציונים', האדמה, א, תשרי-אדר תר"פ, עמ' 365, מובא אצל: חיים גולן (עורך), משלחת פועלי-ציון בארץ-ישראל 1920: חלק א – הפרוטוקולים, רמת אפעל 1989 (להלן: גולן, הפרוטוקולים), עמ' 17.

71 שם, עמ' 19, 21.

72 ראו למשל: עדותו של דוד כנעני על ביקורו של סירקין באיילת השחר: סירקין, אבי – נחמן, עמ' 126.

73 שזר, על נחמן, עמ' 13.

74 כנרי, לבטי הגשמה, עמ' 13-15.

לכך מסגרת רחבה. מכאן הערכתם לסירקין כאל איש החזון והמורה של המשלחת. כמו בשטוקהולם – כישורנו לנסח את הקווים הרחבים ורבי ההשראה, מחד גיסא, ורגש הכבוד וההוקרה שלו כלפי אנשי המעשה בארץ, שהם הגורם החשוב של הבנייה בפועל, מאידך גיסא, תרמו לאמון ולהערכה שלהם אליו (ולשלו אליהם). כך, למשל, כשהרצה באחת מישיבות המשלחת על תוכניתו הגדולה, זו שתהפוך להיות הפרק השמיני והמרכזי בתוכנית המשלחת, הבהיר: 'אחשוב שבסכימה זו גמרנו חלק מעבודתנו. המשלחת צריכה לעבוד, כמוכן, עיקרי התוכנית בעריכת החברים המקומיים'.⁷⁵

סירקין היה מודע למגבלות המציאות, ולכן קבע באחד מדיוניה הבאים של המשלחת כי הדרו"ח שיוגש לבסוף יציע שתי תוכניות על סמך ניתוח האפשרויות הגלומות בארץ וביקורת הקיים. האחת, תוכנית מקסימום – 'פרוגראמה ההתיישבותית השלמה', על בסיס שיתוף פעולה עם כל העם היהודי, והשנייה – 'פרוגראמה מינימאלית', על בסיס האמצעים שתנועת הפועלים בארץ יכולה להשיג בעצמה באותו זמן.⁷⁶ ואמנם, הדרו"ח מבטא הן את התעוזה לחשוב בגדול והן את המודעות למגבלות המציאות. סירקין היה זה שכתב, יחד עם פרופ' פיינמן, את הפרק השמיני של הדרו"ח,⁷⁷ הפורס את התוכנית השלמה לבניין ארץ ישראל בדרך קואופרטיבית על ידי המוני יהודים ובסיוע הון לאומי. סירקין הבהיר בו, בהתאם לגישתו משטוקהולם, שהסוציאליזם הקונסטרוקטיבי הוא המתאים ביותר לבנייה מהיסוד של חברה ומשק הנמצאים עדיין בחיתוליהם.⁷⁸ עם זאת, לא במקרה בא מיד לאחר פרק זה, וכהמשך לו, הפרק התשיעי של הדרו"ח – 'העבודה הקואופרטיבית הקרובה', שהוא אכן ביטוי לפרוגרמה המינימלית. מכאן והלאה דיבר סירקין, ופעלו ממשיכיו – אנשי תנועת העבודה בכלל ומובילי אחדות העבודה בפרט – ברוח זו. שואפים לגדולות, אך יוצאים מתוך המציאות ואפשרויותיה המוגבלות.

סירקין האמין שניתן לרתום את העם היהודי ואת משאבי הבורגנות לתוכנית הגדולה, למרות שהרוב אינו מזדהה איתה אידיאולוגית בגלל היותה סוציאליסטית. כיוון שהסוציאליזם הקונסטרוקטיבי אינו רק הדרך הראויה ביותר לבנות את הארץ אלא גם היעילה ביותר – מה שמבחינת תנועת הפועלים בארץ ינבע ממניעים סוציאליסטים, יזכה לתמיכת כלל העם ממניעים לאומיים.⁷⁹ זה היה הבסיס ליומרת אחדות העבודה לבסס את הסוציאליזם

75 גולן, הפרוטוקולים, עמ' 151.

76 שם, עמ' 112.

77 חיים גולן, משלחת פועלי-ציון בארץ-ישראל 1920: חלק ב – הדרו"ח המלא, רמת אפעל 1989 (להלן:

גולן, הדרו"ח המלא), עמ' 84–99.

78 שם, עמ' 96.

79 ראו למשל: דברים באספה באיילת השחר באדר תר"פ; פורסם בבנינו: במה חופשית לפועלי הגליל העליון 2 (א' בניסן תר"פ), מובא אצל גולן, הדרו"ח המלא, עמ' 6. ראו גם: דברי סירקין באחת מישיבות המשלחת. גולן, הפרוטוקולים, עמ' 47. גישה זו הייתה גם חלק מתוכניתו הרשמית בפרק השמיני של הדרו"ח המשלחת. גולן, הדרו"ח המלא, עמ' 98.

הקונסטרוקטיבי כמתווה כולל למפעל הציוני.⁸⁰ בשמו חתרה והגיעה, במסגרת מפא"י שירשה אותה,⁸¹ להובלת היישוב בארץ בראשית שנות השלושים, ומעט לאחר מכן גם להובלת התנועה הציונית בכללותה.⁸²

מתלמוד למעשה

לאחר תוכניתו של סירקין, שהופיעה כאמור בפרק השמיני של דו"ח המשלחת, שום גורם לא הציב עוד תוכנית כוללת ומקיפה. כולם התמקדו בעשייה המרבית האפשרית, שכן 'כוכב הצפון' כבר הוצב.⁸³ בשלב זה – גיוס העם היהודי כולו לתמיכה בתנועת העבודה כדי שתוביל את הבניין הציוני נראה אמנם רחוק, אבל גיוס התנועה הציונית לכך נראה אפשרי. הדבר בא לביטוי מיידי בשני היבטים – הקרקע והאמצעים הכספיים. התביעה לקנייה לאומית של קרקע להתיישבות חלוצית הייתה רעיון שסירקין העלה עוד ב'שאלת היהודים' מ'1898, ושברל חזר עליו ב'לקראת הימים הבאים':

האומה צריכה לתת לעובד את האדמה. לתת לא במתנה ולא במכירה לחלוטין, כי אם בהשאלה – להשתמש בה כל ימי עבודתו וימי עבודת בניו אחריו. עבודה זו צריכה להיעשות על ידי הקרן הקיימת לישראל. זוהי תעודתה ההיסטורית, שחוזי התחיה צפוו ברוח הקודש מתחילת יסודה.⁸⁴

יש לזכור כי הקק"ל נועדה מיסודה לקניית קרקע לאומית ולהחכרתה למי שיאות לעבדה למען הלאום.⁸⁵ תביעתו של סירקין, ובעקבותיה של ברל, הייתה להפוך אותה מארגון שולי

80 כנרי, **לבטי הגשמה**, עמ' 134–135.

81 מפא"י – מפלגת פועלי ארץ ישראל, הוקמה ב־1930 כאיחוד בין אחדות העבודה להפועל הצעיר. אבי בראלי, **מפא"י בראשית העצמאות, 1948–1953**, ירושלים 2007 (להלן: בראלי, מפא"י), עמ' 34–36.

82 משה ליסק, 'ההסתדרות בשנות העשרים: קליטת עלייה ובניין חברה' (להלן: ליסק, ההסתדרות בשנות העשרים), בתוך: יוסף גורני, אבי בראלי ויצחק גרינברג (עורכים), **מחברת עבודה לארגון עובדים**, תל אביב וקריית שדה בוקר 2000 (להלן: גורני ואחרים [עורכים], מחברת עבודה), עמ' 159. היה זה לאחר ניצחונותיה של מפא"י בבחירות לאספת הנבחרים היישובית ב־1931 ובבחירות לקונגרס הציוני ב־1933. בראלי, **מפא"י**, עמ' 12, 15–18, 37.

83 יוצא דופן היה גודר העבודה, שהציב תוכנית כוללת משלו שעיקרה 'בניית הארץ על ידי יצירת קומונה כללית של העובדים העבריים בא"י'. גורני, **אחדות העבודה**, עמ' 71; אביגיל פזי־שעיהו, **תנאים של שותפות: קבוצה, קומונה ארצית וקיבוץ**, קריית שדה בוקר 2012, עמ' 116–120. ואולם, הגדוד קרס, בין היתר משום שחתר להגשים בבת אחת את מלוא תוכניתו. ראו: אניטה שפירא, 'לשברו של חלום אחד: גודר העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור', **ההליכה על קו האופק**, תל אביב 1988, עמ' 206–207.

84 כצנלסון, לקראת הימים הבאים, **כתבים**, א, עמ' 74. בנוגע ל'חזוי התחיה', במקום אחר אצל ברל ניתן לראות את מקומו המרכזי של סירקין בין ה'חזוים' הללו: 'נזכור אותו, שהיה עומד החל מן הקונגרסים הראשונים יחיד ובודד במערכה, נתון ללעג על חלומותיו ועל דרישותיו, על אומץ רוחו ותוסם־אמונתו. עוד בקונגרס השני, כשהגן על רעיון של יצירת קרן לאומית, זכה הוא לקריאה מפי אחד מטובי הציונים: "צאו, הסוציאליסטים!"'. כצנלסון, **כתבים**, ב, עמ' 172–173.

85 יוסי כץ, **מחזון לחזוה: תולדותיו ומורשתו של חזוה החכירה של הקרן הקיימת לישראל עם ההתיישבות**

לגורם מרכזי ברכישת הקרקעות, ובכך לבסס את ההתיישבות הציונית על קרקע לאומית. תביעה זו הייתה שנויה במחלוקת כשסירקין הציג אותה בלונדון ב-1919, והמחלוקת נותרה גם כשברל הציג אותה באותו אופן בוועידה הציונית בלונדון ב-1920.⁸⁶ אך למרות המחלוקת – בשנים הבאות, ועד להקמת המדינה, הקק"ל אכן הפכה לרוכשת הקרקעות המרכזית של התנועה הציונית, ויישובי תנועת העבודה לגווניהם היו לגורם מרכזי ביישובן של קרקעות אלה בשיטת ההחכרה.⁸⁷ ההתיישבות של פועלים על קרקע הלאום, שהחלה כניסיון קטן בדגניה ב-1909,⁸⁸ הפכה, בהתאם לגישתו של סירקין, למרכיב חשוב של הקמת המדינה. המרכיב המשלים לעניין הקרקע היה ההון. התיישבות על קרקע לאום הצריכה מימון ראשוני לאמצעי ייצור ולתוכניותיהם האחרות של הפועלים. לכן פנו האחרונים מטעם ארגונם הכולל, ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל (להלן: ההסתדרות הכללית), גם להסתדרות הציונית, בניסיון לשכנעה להקים בנק שיסייע לפועלים לממש את כלל מפעלם, הוא בנק הפועלים. הרוח החיה מצד הפועלים היה ברל,⁸⁹ והמאמצים נשאו פרי: הבנק קם במאי 1921 כביטוי להכרה הדדית. אנשי תנועת העבודה הבינו, כמו סירקין, את ההכרח בשיתוף הפעולה עם כל חלקי התנועה הציונית, ואילו אישים חשובים בהנהגת התנועה, ששלטה בהון הלאומי, הכירו בחשיבות הלאומית של מעשי הפועלים.⁹⁰ לבנק הפועלים היה אכן תפקיד חשוב בפיתוח משק הפועלים לגווניו, במסגרת ההסתדרות הכללית.⁹¹

הנחתו של סירקין, כי הפועלים ייטיבו לנצל את המשאבים הלאומיים משום שהשיטה הקואופרטיבית היא המתאימה ביותר לבניין הארץ, הצריכה לא רק קרקעות והון. לצידם, ואף כבסיס הכרחי לניצולם היעיל, נדרש היה יסוד הארגון, שבו הוכיחו הפועלים את יתרונם הגדול על פני כל גורם ציוני אחר. ואמנם, במקביל לשיתוף הפעולה עם התנועה הציונית חלה התפתחות פנימית מואצת בעשייתם של גופי תנועת העבודה ובארגוניה. המסגרת

העובדת, 1901–1960, ירושלים 2012, עמ' 18–25.

- 86 שם, עמ' 42; כצנלסון, ועידת לונדון, כתבים, א, עמ' 246.
- 87 יוסי כץ, *בחזית הקרקע: הקרן הקיימת לישראל בטרם מדינה*, ירושלים 2002, עמ' 214–215; אלחנן אורן, *המתקפה הבטחונית-התיישבותית בשנים 1936–1939*, בתוך: מרדכי נאור (עורך), *ימי חומה ומגדל, 1936–1939: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר*, ירושלים 1987 (להלן: אורן, המתקפה הבטחונית-התיישבותית), עמ' 25–34.
- 88 מרגלית שילה, 'דגניה – הגם ראשון להתיישבות שיתופית על קרקע הלאום', *קתדרה*, 39 (אפריל 1986), עמ' 87–98.
- 89 נחום גרוס, 'הקמת בנק הפועלים: הרעיון והגשמתו', בתוך: גורני ואחרים (עורכים), *מחברת עבודה*, עמ' 270–272, 279.
- 90 שם, עמ' 267–269. להכרה של אישים כמו חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, מנחם אוסישקין ואתרור רופין בחשיבות של כלל מעשי הבניין של הפועלים ראו: זאב צחור, *בדרך להנהגת היישוב: ההסתדרות בראשיתה*, ירושלים 1982, עמ' 294.
- 91 יצחק גרינברג, *מחברת עובדים למשק עובדים: התפתחות רעיון חברת העובדים בשנים 1920–1929*, תל אביב 1987 (להלן: גרינברג, *מחברת עובדים*), עמ' 181–182.

הבולטת והמתכללת הייתה ההסתדרות הכללית, שהוקמה בדצמבר 1920, כמה חודשים אחרי פרסום דו"ח המשלחת, כארגון גג של כל גופי הפועלים. אחדות העבודה הייתה הכוח המרכזי בה, ואנשיה הובילו אותה ברוח דו"ח המשלחת – העדפת המעשה האפשרי על הרעיון המושלם. גם אם האופק רחב, המציאות בכל רגע נתון היא בסיס העשייה. לגישה זו היה ביטוי באופנים רבים בדרך הבנייה ההסתדרותית ובהובלתן של אחדות העבודה ומפא"י את היישוב. נמנה אחדים מהם:

התוכנית הגדולה של סירקין שפורטה בדו"ח המשלחת שאפה לבניית הארץ כמעין קואופרטיב של קואופרטיבים, מה שהיה לדעתו הדרך היעילה ביותר וגם הצודקת ביותר. הרעיון היה של תשלום שווה לכל העובדים, אך סירקין ידע שהדבר אינו ישים בשלב הראשון וקבע מפורשות כי עד להשגת השכלה גבוהה לכל, מומחים יקבלו יותר.⁹² עם הקמתה ניסתה ההסתדרות ליישם את גישת המשכורת המשפחתית על בסיס שוויוני (תשלום לפי מצב משפחתי ולא לפי עיסוק), אך חיש מהר הבינה שהרעיון אינו ישים. משום כך היא יישמה אותו במוסדותיה ובין נבחריה, כדוגמה אישית, אך לגבי כלל חבריה הסתפקה בהצהרה עקרונית. היה ברור שכל עוד יש פערי שכר בשוק הכללי ניתן אולי לבצע השוואות כאלה ואחרות בדמות מיסים פרוגרסיביים, אך לא יותר מכך, שכן הדבר יגרום לעזיבת בעלי מקצוע ומומחים שיוכלו להשתכר טוב יותר מחוץ להסתדרות.⁹³

דוגמה נוספת היה היחס לרעיון הקואופרציה. ההסתדרות ביקשה לפעול לפי חזונו של סירקין, כקואופרטיב של קואופרטיבים, אך המציאות הראתה שמדובר בריכוזיות יתר ושאינן לה יכולת לקיים 'בועה' סוציאליסטית כה הדוקה. לכן היא רופפה את הריכוזיות, ויתרה על הבניה סוציאליסטית כוללת, והכירה בכך שגם להון הפרטי יש חשיבות בבניית הארץ וערך לאומי. אחד מהביטויים להשלמה זו היה החלטתה לארגן את עובדיה גם בשוק הפרטי, במסגרת איגוד מקצועי.⁹⁴ עם זאת, השאיפה להפיק את המירב מהחזון קיבלה ביטוי בפיקוח הכולל שההסתדרות קיימה, ושסייע להעדיף את האינטרסים של הכלל על פני אלה הפרטיקולריים.⁹⁵ יתר על כן, אחדות העבודה שאפה להרחיב את כושר הפעולה של ההסתדרות כדי שתשפיע באופן עמוק על כל תחומי החיים של חבריה.⁹⁶

מזכירה הראשון של ההסתדרות, דוד בן-גוריון, האיש ששאף יותר מכל אדם אחר להגדיל את תפקידה, נקט בגישה 'סירקינית': באמצעות רעיון חברת העובדים הוא ביקש

92 גולן, הדו"ח המלא, עמ' 86.

93 גרינברג, מחברת עובדים, עמ' 96-109. דוגמה לבעייתיות בשכר קואופרטיבי ממותן הייתה עזיבת מומחים ובעלי מקצוע את 'סולל בונה' בעתות של גאות בארץ, כדי להרוויח יותר בשוק הכללי. ישראל קולת, 'האידיאה של ההסתדרות – התהוות והשתנות (1920-1948)' (להלן: קולת, האידיאה של ההסתדרות), בתוך: גורני ואחרים (עורכים), מחברת עבודה, עמ' 14.

94 שם, עמ' 15-16.

95 ליסק, ההסתדרות בשנות העשרים, עמ' 162.

96 יוסף גורני, 'בין אחדות העבודה להסתדרות הכללית של העובדים' (להלן: גורני, בין אחדות העבודה), בתוך: גורני ואחרים (עורכים), מחברת עבודה, עמ' 257.

למקסם את עוצמתה של ההסתדרות. בתחילה, בתוכנית לחברת עובדים שפרסם באלול תרפ"א, הוא שאף לממש שיתוף מקסימלי הדומה לגישת הקואופרטיב של הקואופרטיבים: תוקם חברת עובדים של כל חברי ההסתדרות, שבמסגרתה יתקיים ניהול ריכוזי של שיתוף צרכני-יצרני מלא המקיף את כל חבריה ומשקיה במגוון צורות חייהם.⁹⁷ ואולם, תגובות החברים במפלגתו ובהסתדרות בכלל הבהירו לו שבדיוק כפי שהרעיון הסירקני המלא אינו בשל עדיין ליישום, כך גם תוכניתו שלו.⁹⁸ בן-גוריון ריכך את תוכניתו בשני שלבים, והתוכנית השלישית שהגיש לבסוף לוועידה השנייה של ההסתדרות (שבט תרפ"ג) הסתפקה באחריות חוקית ובפיקוח כולל של חברת העובדים על כלל משק העובדים. כלומר – מתן כלים, בלי לקבוע מראש את רמת השיתוף שיתקיים בין כלל גופי חברת העובדים.⁹⁹ זה היה אכן הבסיס של חוקת חברת העובדים, שאושרה על ידי ממשלת המנדט ב-12.3.1924. לאחר שינויי ניסוח כאלה ואחרים.¹⁰⁰ בכך אמנם רחק בן-גוריון מהרעיון הגדול של סירקין, כפי שנכתב בפרק השמיני של דו"ח המשלחת, אך הוא יישם באופן פרגמטי את מה שהמציאות אפשרה, בדומה לפתיחות הקשובה למציאות שעליה דיבר סירקין.¹⁰¹

ההסתדרות, על חברת העובדים שבתוכה, היוותה אפוא את הביטוי המקיף ביותר לחידוש שהעמיד הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי הארץ-ישראלי בשדה הסוציאליזם העולמי. עד להקמתה, אף תנועת פועלים בעולם לא הקימה מארג שכלל לא רק איגוד מקצועי אלא גם מערכת יצרנית קואופרטיבית בעלת מכשירים כלכליים נרחבים;¹⁰² מסגרת לפעולה חברתית-תרבותית (ובה מרכיבים כמו רשת בתי הספר של 'זרם העובדים', תיאטרון 'האוהל', הוצאת הספרים 'עם עובד', אגודת הספורט 'הפועל' ותנועת 'הנוער העובד'); ומסגרת לעזרה הדדית שבמרכזה קופת חולים כללית, הכל תחת קורת גג אחת ובפיקוח מרכזי. בכך הייתה ההסתדרות לבסיס הארגוני שאפשר לתנועת העבודה להוביל את היישוב היהודי להקמת מדינה, תוך מימוש חסר אחרון של רעיונות וכלים משדה הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי.¹⁰³

-
- 97 גרינברג, **מחברת עובדים**, עמ' 111-120.
 98 ראו לדוגמה: דברי יצחק בן צבי במועצת אחדות העבודה בירושלים, כט בכסלו – א בטבת תרפ"ב, שם, עמ' 126.
 99 גורני, **בין אחדות העבודה**, עמ' 262.
 100 גרינברג, **מחברת עובדים**, עמ' 143.
 101 כנרי, **לבטי הגשמה**, עמ' 28. יוסף גורני כינה דרך זו, שאפיינה יותר מכל את אחדות העבודה, כ'פשרה מקדמת'. ראו: גורני, **אחדות העבודה**, עמ' 330. ניתן לקבוע שכבר בדיוני משלחת פועלי ציון ראו אנשי הארץ וסירקין גישה זו עין בעין.
 102 כשקמה חברת העובדים ב-1924 היא כללה מרכיבים קואופרטיבים נרחבים שבהם מכשירים פיננסיים שבמרכזם בנק הפועלים; מכשירי שיווק והספקה שבמרכזם המשבייר; פיתוח תחום הבניין והתשתיות שבמרכזו המשרד לעבודות ציבוריות; ביטוח, שבמסגרתו תוקם ב-1927 חברת 'הסנה'; ופיתוח ההתיישבות החקלאית, התעשייה והחרושת. גרינברג, **מחברת עובדים**, עמ' 144-146.
 103 יוסף גורני, אבי ברנר ויצחק גרינברג, 'מאת העורכים', בתוך: גורני ואחרים (עורכים), **מחברת עבודה** (להלן: גורני, ברנר וגרינברג, מאת העורכים), עמ' 1.

ואכן, אי אפשר להבין את מסירתה של קרקע לאומית ואת הפניית משאבי ההסתדרות הציונית לגופי הפועלים, בלי יסוד הארגון יוצא הדופן שלהם. המוסדות הלאומיים הבינו שהפועלים הם הכוח המסור והמאורגן ביותר של הפרויקט הציוני, במיוחד למשימות ההתיישבות הקשות בספר. בנוסף, התנועה הציונית יכולה הייתה לגייס כסף על סמך העלייה וההתיישבות, שיצרו לה מוניטין ושהובלו על ידי גופי ההסתדרות. עם זאת, היה זה שיתוף אינטרסים, לא הזדהות אידיאולוגית,¹⁰⁴ ולכן שאיפתו של סירקין לתמיכת הון לאומי ברעיון הכולל של בנייה קואופרטיבית של הארץ לא התממשה, משום שהגופים הלאומיים תמכו רק כמה שראו כהכרח ציוני. ההתיישבות החקלאית הקואופרטיבית לסוגיה, שנוצרה במסגרת תנועת העבודה, נחשבה להכרחית ולכן זכתה בתמיכה. לעומתה, ניסיונות ההסתדרות והפועלים להקים קואופרטיבים של התיישבות עירונית לא נחשבו להכרח ציוני. לכן הקרנות הלאומיות לא תמכו בהם, ואלה אכן נכשלו.¹⁰⁵

שרה הגשמה נוסף שבו ניכר חותם רעיונותיו של סירקין היה כיוון ההתפתחות של 'החלוץ' – הגוף המרכזי שהכשיר את פועלי העתיד מהגולה לעלות לארץ ולהעצים את מפעלה של תנועת העבודה בה. כפי שתואר לעיל, הייתה לסירקין תרומה משמעותית בעיצוב החלוץ כארגון להכשרת עלייה המונית להתיישבות קואופרטיבית. רעיון זה נתפס עתה כדרך הגשמה טבעית, במיוחד עם פעילותו של טבנקין, מנהיג הקיבוץ המאוחד, בפולין בשנים 1925–1926.¹⁰⁶

בין המבשר למחנה

משנתו של סירקין היא, אפוא, דוגמה לתפיסה תיאורטית שהגיעה ליישום, גם אם חלקי, במדיניות ציבורית ופוליטית. נראה כי ההסבר לכך הוא שמשנתו שייכת להגות הפוליטית. לא הייתה זו הגות מופשטת, אקדמית. היא לא צמחה מתוך מסורות תיאורטיות בלבד, אלא מתוך חיפושיו של סירקין, כבר בצעירותו, אחר תשובות לשאלות חיים, לשאלות המטרידות כניסוחו של ברל.¹⁰⁷ כוחה של תורתו קשור לכנות ולעומק שבהם שאל שאלות אלה, ושבהם חיפש את התשובות להן בלי להתחייב לתורה זו או אחרת. בכך נבדל מברוכוב למשל, שלמרות יכולתו האינטלקטואלית הגאונית קיבל על עצמו את ההיגיון המרקסיסטי, כלומר תיאוריה חיצונית חזקה (כלשונו של א"ד גורדון: 'היפנוז'). אין להתפלא על כך: התשתית המרקסיסטית נתפסה כהכרחית, במידה רבה, בקרב הנוער היהודי המהפכני ברוסיה. אבל ברוכוב שילם את המחיר. הוא הפך אמנם למְבַשֵּׂרֵי שֶׁל הַמַּחֲנֵה, אבל בשלבים

104 ליסק, *ההסתדרות בשנות העשרים*, עמ' 162.

105 קולת, *האידיאה של ההסתדרות*, עמ' 15. לכישלונם של הניסיונות להתיישבות העירונית על בסיס קואופרטיבי, בין היתר בגלל היעדר תמיכה של הון לאומי, ראו: איריס גרייצר, 'ההתיישבות העירונית של הפועלים וההסתדרות בארץ ישראל 1920–1948', בתוך: גורני ואחרים (עורכים), *מחברת עבודה*, עמ' 287–306.

106 כנרי, *טבנקין בארץ ישראל*, עמ' 211–240.

107 כצנלסון, *האחד במערכה*, עמ' כא.

מכריעים של הנהגתו נותר כבול, במידה רבה, להנחותיה של תורה זו. סירקין לא היה כבול לתיאוריה חיצונית, אלא חשב באופן עצמאי. הוא הופרה מתפיסות כלליות, אבל עם השנים הגביר את התבססותו על המורשת היהודית ואת הבנתו את הציונות הסוציאליסטית כמימוש של האתוס הנבואי ביהדות.¹⁰⁸ לדברי כנרי, 'בשונה מברוכוב, שניסה התאמות בין הגורל ההיסטורי היהודי לשיטת הניתוח המרקסיסטית, השתמש סירקין ביסודות הסוציאליסטיים לפי מידת התאמתם ליסודות הרוחניים היהודיים האוטנטיים'.¹⁰⁹ יש בכך להסביר הן את מקוריותו של סירקין והן את הגמישות שאפשרה לו להיות קשוב למציאות.

ההיבט המעשי בא לביטוי במעורבות בפעילות פוליטית. סירקין לא היה תיאורטיקן 'טהור', אך גם לא עסקן פוליטי (בפועל ציון האמריקנית הוא שבע מרורים מה'עסקונה' חסרת המעוף). הוא היה תיאורטיקן ופובליציסט, שנע על התפר שבין תיאוריה לפוליטיקה. בכך שמר על רוח חופשית, ערה וגמישה, יחד עם קשר למעשה ולמציאות הפוליטית המתפתחת. קשה להגדיר בדיוק את היסוד הנפשי שאפשר לו להתאים את תורתו למציאות החלוצית המתפתחת, אבל יסוד זה סייע לו להדגיש את הרצון והאמונה כתשתית לבנייה סוציאליסטית ארץ-ישראלית ייחודית. בכך יצר תיאוריה שהתאימה להלך הרוח של החלוצים הסוציאליסטים, שביקשו לשנות את ההיסטוריה היהודית בכוח מעשה רצוני, המונע מאמונה באידיאלים ומרצון ויכולת להפוך אידיאלים אלה למעשים. משנתו דיברה לנפש הקבוצה הזו, הקטנה והשולית לכאורה, של מאות או אלפים בודדים מאנשי העלייה השנייה. כמונחים אובייקטיביים אפשר היה לחשוב שזו קבוצה חסרת חשיבות, אבל בעיני עצמם, וגם בעיני סירקין, הם היו קרקוד הצמיחה של הציונות.

הקשר האישי ביניהם נבע גם מענווה שאפיינה את יחסו של סירקין אליהם, אותה ענווה שראינו ביחסו לברל בוועידת שטוקהולם ובתוך המשלחת של פועלי ציון. לו בא בכוח סמכות חיצונית, מתהדר בהיותו המבוגר, ההוגה המעמיק, מן הסתם היה מעורר התנגדות, שהרי הייתה להם עמדה בסיסית שלילית כלפי מי שלא השתתף בפועל במעשה הבניין. ואולם, דווקא העמדה המכבדת שלו, המקשיבה, הלומדת מהצעירים ומהמציאות שעמה התמודדו, אפשרה להם ללמוד ממנו, ה'זקן'. ללימוד זה הייתה גם משמעות של הכרה במעשיהם. יש לזכור שהייתה זו הנהגה ללא יוקרה ובלי הכרה רבה, הנהגה של אנשים צעירים בתחילת דרכם כמו בן-גוריון, ברל וטבנקין. סירקין היה בעבורם ההוגה והמאשר הגדול של מפעלם. בואו לארץ, והתהליך המתמשך של לימוד עמו, היו הכרה בכוחם העולה ושיוו למפעלם יוקרה. היה זה לימוד מפיו של 'מורה', של 'רב', כלשונו של ברל, ללא גינוני סמכות חיצוניים. מכאן, שעיקר חשיבותה של המשלחת לארץ לא היה בתוצריה הכתובים, אלא בהיותה סמינר מתמשך שבו גיבשו מנהיגי אחדות העבודה את חזונם המשותף.

108 ראו: אילון שמיר, 'יחסו של נחמן סירקין למורשת היהודית', עיונים בתקומת ישראל, 25 (2015), עמ' 65-92; הנ"ל, 'חידוש היהדות כדת הסוציאליזם: נחמן סירקין כממשיכם של משה הס והרמן כהן', דעת, 82 (תשע"ו), עמ' 251-285.

109 כנרי, משק מתוכנן, עמ' 16.

ואכן, המעשה ברוח תורתו של סירקין, כפי שתואר לעיל, נבע גם משינוי חשיבתי שנלווה לו. ברל, בשונה מחשיבתו המוקדמת, הדגיש עתה בנייה מאורגנת של חברה קואופרטיבית כוללת, והעלה על נס את ההישגים הפוליטיים של המשק המתוכנן בארץ, המעורר קואופרציה.¹¹⁰ במאמר שהתפרסם בסמוך לכך הוא מנה את הישגי הקואופרציה:

יש לנו עשרות קואופרטיבים חקלאיים ותעשייתיים, קואופרטיב־צרכנים גדול המקיף את כל הפועלים בכל הארץ, עשרות מטבחים קואופרטיביים, חברות וגדודי עבודה. שתיים עשרה שנות פעולתנו המשקית העצמאית הוכיחו, כי הקואופרציה הפועלית שלנו נקיה מהמגמה להיהפך שותפות רכושנית, והיא חלק נאמן מתנועת הפועלים כולה, נמצאת בהשגחתה, משרתת את מטרות הפועלים הכלליות ושואפת לבנות את משק הפועלים הכללי. כי התנועה הקואופרטיבית שלנו נתגלתה לא כתנועת מעבר, לא כניסיון אידיאליסטי, אלא היא גדלה והולכת ומסתעפת בכוח סטיכי, למן הקבוצה הראשונה שמנתה ששה חברים. עתה יש לנו חברות המונות חברים למאות [...]. כי ארץ ישראל היא עתה, דומני, הארץ היחידה אשר כל ציבור הפועלים היהודים בה מאוחד כולו בהסתדרות מעמדית אחת [...] המקיפה את כולנו עד אחד, האגודות המקצועיות והקואופרטיבים כולם, קבוצות, חברות וגדודי עבודה.¹¹¹

ניצני התפיסה הקואופרטיבית הכוללת, שניכרו ב'לקראת הימים הבאים', הבשילו, אפוא, לחזון כולל, כפי שחל אצל בן-גוריון כבר בשהותו בארצות הברית. שינוי דומה ניכר גם אצל טבנקין. בוועידת היסוד של אחדות העבודה, בפברואר 1919, הוא עדיין לא התייחס לרעיון הקואופרציה ולא ביטא תפיסה מגובשת של בנייה מתוכננת של משק סוציאליסטי,¹¹² אך ב־1922 כבר הציג, כמו ברל, פרוגרמה שיתופית שבמרכזה אחדות העבודה וההסתדרות, תוך הדגשת הקואופרציה בכפר ובעיר.¹¹³ טבנקין הצביע במפורש על המקור לשינוי, כשאמר בוועידת פועלי ציון בווינה (1925): 'חייבים לנו לבוא לקונגרס עם תכנית לאומית משלנו, כדוגמת זו שעבדה משלחת פועלי ציון בא"י ב־1920'.¹¹⁴ זוהי עדות מפורשת להשפעת רעיונות המשלחת, בהובלת סירקין, על הכיוון הפוליטי של טבנקין.

110 כצנלסון, 'שענות כנגד ארץ ישראל', כסלו תרפ"ב, כתבים, ב, עמ' 181-182.

111 הנ"ל 'על עבודתנו', שם, עמ' 329-330.

112 יצחק טבנקין, 'תכנית אחדות העבודה', דברים, א, תל אביב 1967, עמ' 9-15.

113 הנ"ל, 'דרך אחדות העבודה בהתישבות ובהסתדרות', הרצאה בוועידה השלישית של אחדות העבודה בחיפה, דצמבר 1922, שם, עמ' 42. מגמה זו הייתה ברורה גם בהמשך. ראו: הנ"ל, 'חברת עובדים שליטה במשק ובחברה', דברים בוועידה השנייה של ההסתדרות הכללית בתל אביב, פברואר 1923, שם, עמ' 50-53.

114 הנ"ל, 'לשאלות הקונגרס הציוני הי"ד' (בוועידה העולמית השביעית של פועלי ציון בווינה, אוגוסט 1925), שם, עמ' 361.

הקשר המשיך להיבנות גם מצד סירקין. בשנותיו האחרונות הוא תמך ללא סייג, במאמרים בעברית וביידיש,¹¹⁵ במפעלים של אחדות העבודה ושל פועלי הארץ, שהואץ בהמשך ימי העלייה השלישית. מאמריו בעברית משמעותיים יותר לענייננו משום שהיו זמינים יותר לציבור בארץ. את רוב מאמריו בעברית פרסם מעתה בקונטרס, שם, למשל, ביקר את הסוציאליסטים ברוסיה שהתנכרו לסוציאליזם הקונסטרוקטיבי הציוני. בפנותו אליהם טען כי חלוצי הארץ הם 'סוציאליסטים יותר אמתיים מכם [...]'. אין אתם ראויים לקשור את שרוך נעליהם'. יש חוט מקשר 'ממשה הס עד חברי-הקבוצות בארץ ישראל [...] דווקא הם [הסוציאליסטים בא"י, א"ש/א"פ] מתוך יהדותם הכואבת, העמיקו את סוציאליזם עד עומק מיטפיוזי'.¹¹⁶ כך דיבר גם על הובלת ההסתדרות הציונית על ידי ההנהגה הפועלית, בהקשר של קרן היסוד: 'המושג המשובש כי על הקרן לתמוך בהתישבות פרטית שורר ודאי בקרב רבים מן הציונים נותני הטון [...] בארץ ישראל היה כבר צבור הפועלים לגורם מכריע בהתישבות'.¹¹⁷ סירקין הביע אמון בהנהגתם של 'פועלי ארץ ישראל המסודרים, [אשר] בידם לנהל את ההתישבות בדרך סוציאלית ולהטביע את חותמם על אופיו של קרן היסוד [...] על ידי הסיוע והכוון של מעמד הפועלים יוצא קרן-היסוד אל אס-הדרך להיות מוסד כספי של ישוב עובדים סוציאלי'.¹¹⁸ במקום אחר דיבר בהערכה על מפעל ההגשמה הציוני-סוציאליסטי ההולך ונבנה בארץ ישראל. כך הביע אמון ותמיכה פומביים בהנהגת הפועלים הצעירה בארץ.¹¹⁹

הנהגה זו, מצידה, ראתה בו שותף. לכן הפציר בו בן-גוריון, כמה חודשים אחרי עזיבת המשלחת של פועלי ציון, לנסוע בשליחות התנועה לרוסיה כדי לעודד הצטרפות לפועלי ציון (ועלייה מטעמם לארץ): 'קיר הבלוקדה שחצץ בינה [רוסיה] ובין העולם כולו יפול עוד מעט [...] נחוץ רק איש שירים בכוח ובגאון את דגל הציונות הסוציאלית. האיש הכי מתאים לשליחות [...] – אתה. [...] והעבודה בה [ברוסיה] לדעתי שקולה עכשיו נגד כל עבודתנו בחו"ל'.¹²⁰ כלומר, השפעתו של סירקין לא הייתה כללית ועקרונית בלבד, כפי שטען המחקר

115 למשל בעיתון היומי די צייט, שייסדו פועלי ציון בארה"ב ב-1920, במאמרים כמו 'דאס פאלקסבוך פאר ארץ ישראל', 16.12.1920; 'די העכרע מאטיווען פון ציוניזם', 4.9.1920 והמשכו ב-19.9.1920; 'לואי בראנדייס און דער ציוניזם', 20.10.1920, ועוד. במאמרים אלה הוא הביע תמיכה בלתי מסויגת בהנהגה של אחדות העבודה, וכתב שעליה לחתור להגמוניה בתנועה הציונית כדי להוביל בנייה של חברה סוציאליסטית בארץ.

116 סירקין, 'אינטרנציונל השלישי והציונות', קונטרס, נז, חשון תרפ"א, עמ' 17.

117 הייתה זו טענה מופרזת לזמנה, אך היא חזתה כיוון שהתממש בשנות השלושים והארבעים. אורן, המתקפה הבטחונית-התיישבותית, עמ' 25-34.

118 סירקין, 'קרן היסוד', קונטרס, סז, שבט תרפ"א, עמ' 5-6.

119 הנ"ל, 'מעשר', קונטרס, קד, טבת תרפ"ב, עמ' 11.

120 מבן-גוריון לסירקין, 2.12.1920, ארכיון בן-גוריון.

עד כה.¹²¹ אנשי המעשה, שבכל מקרה אחר הסתייגו מ'דיבורי בטלנים', ראו בו – באיש שכל כוחו בהגותו, שותף לעשייתם ולכן ראוי לשאת בשליחות מרכזית וחשובה מטעמם. במבט לאחור, הם ראו בהוגה השותף חוזה ואף נביא. בטקס קבורת עצמותיו של סירקין בבית הקברות של כנרת (3.9.1951) יצא בן-גוריון מהצללים שלא כחלק מתוכנית הטקס, ניגש לשפת הקבר הפתוח ואמר: "ד"ר סירקין, חזונך יתגשם."¹²² שזר כתב עליו לאחר מותו: 'לא מנהיג מת, לא ראש ברית ולא נשיא מפלגה – נביא התנועה הסתלק'.¹²³ טבנקין, המכונה 'סריקנאי' על ידי הביוגרף שלו, ברוך כנרי, כתב עליו:

נדמה היה לרבים שבעל-חלומות הוא האיש, שחזונו הוא בלתי-מציאותי, חסר ממשות. אכן, בהיותו בעל חוש היסטורי רגיש, הרבה לדבר על האופקים הגדולים הנשקפים לתנועתנו. [...] קירבה מיוחדת נרקמה בין נחמן סירקין ובין תנועת-הפועלים בארץ. בזמן שהוא בא לארץ, כחבר המשלחת של 'פועלי ציון' [...] גם הוא, שבא מן הגולה, וגם אנו, הפועלים בארץ, האמנו באפשרויות הגדולות הגנוזות בארץ ישראל, שיש בכוחה לקלוט רכבות יהודים בזמן קצר. גם הוא וגם אנחנו הוחזקנו בעיני רבים לאוטופיסטים. ואולם אם נעיין עכשיו בספר הדין-וחשבון של אותה משלחת, ניווכח לדעת, כי כמה מן המספרים על ההתפתחות העתידה של הארץ, שנקבנו אז, אם כי אנשים פיקחים ראו אותם בשעתם כמוגזמים ביותר – המציאות הארץ ישראלית עברה עליהם מכבר.¹²⁴

ברל תיאר את סירקין כמורו ורבו,¹²⁵ וגם הוא התייחס להיבט הכמו-נבואי של הגותו:

נחמן סירקין לא זכה לחיות איתנו, לעבוד אתנו במחיצה אחת, ואף על פי כן שלנו הוא כולו [...]. הוא היה אחד הזורעים של הויתנו החדשה. מחונן בחוש מיוחד, הניתן אך ליחיד-סגולה, בחוש העתיד, נשא הוא בלבו את העולם החדש העתיד לבוא לארץ בידיו וברוחו של העובד העברי. בשנים הראשונות של הציונות צפה הוא ברוחו את ההתישבות הקיבוצית, את ההון הלאומי המיישב ובונה, את העובד העברי המחדש את חיי האומה ומחזיר לה את כבודה ועתידה, את תקומת השפה העברית, ככוח רבולוציוני מפרה. ובבואו לימי זקנה לארץ, היה לו האושר המיוחד במינו לראות בראשית הגשמת רעיון חייו, לראות, להכיר ולא להתנכר – אף זו מתת אלוהים.

121 למשל: גורני, *אחרות העבודה*, עמ' 326.

122 סירקין, *אבי – נחמן*, עמ' 19.

123 זלמן רובשוב, 'גלה כבוד', *קונטרס*, קפו, אלול תרפ"ד, עמ' 4.

124 יצחק טבנקין, *כתבים*, ב, עמ' 323. הדברים נאמרו בגבת, בציון עשור למותו של סירקין, קרי ב-1934.

125 ברל כצנלסון, בתוך: אניטה שפירא (עורכת), *אגרות*, ו, תל אביב 1984, עמ' 157.

ואף אנו נתעשרנו בבואו. לא רק כאוהב דבק בנו ובמפעלנו. הוד מחשבתו, חירות רוחו, אומץ עמידתו העשירו והעלו את עבודתנו.¹²⁶

לכאורה, ניתן להסביר דברים אלה כגלוריפיקציה מאוחרת, בדיעבד, של סירקין והשפעתו. אך נראה שהן השינוי שהצגנו במחשבתם של ראשי אחדות העבודה ביחס לדרך בניין הארץ, בד בבד עם ההתקרבות לסירקין; הן עדויות בנות הזמן, כמו זו של ברל, על חשיבות נאומו של סירקין בשטוקהולם,¹²⁷ או השמחה על בואו לארץ עם משלחת פועלי ציון;¹²⁸ והן תפיסתם של אנשי המעשה בארץ את ההוגה מחו"ל כשותף מעשי, כפי שהתבטאה בהפצרותיו של בן-גוריון שיצא בשליחות התנועה לרוסיה¹²⁹ – כל אלה מעידים שהמבט לאחור מגובה היטב בסימוכין בני הזמן. לפיכך, יש לקבל כפשוטם את דברי ברל, שנה אחרי מות סירקין, כי מפעלה של תנועת העבודה בארץ הוא 'ראשית הגשמת רעיון חיו [של סירקין]', וכי רעיונותיו 'העשירו והעלו את עבודתנו'. ההגות נתנה למעשים עוצמה, כיוון וביטחון שאין להמעיש מחשיבותם מול גודל המשימה שעמדה בפניהם. ניתן להקשות ולומר שברל השתמש בכינוי זה לצורך מאבק פוליטי על דרכה של מפא"י. לפי היגיון זה הוא פרסם את 'האחד במערכה' ב-1939 מתוך התנגדות להערצת ברית המועצות והמרקסיזם, שהובלו במידה רבה על ידי טבנקין, מנהיג הקיבוץ המאוחד, והתפשטו במפלגה ובקרב הנוער.¹³⁰ נראה, אכן, שנוח היה לברל לחזור לסירקין, שהוערך גם על ידי טבנקין, כדי להזכיר את עליונות הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי האוטנטי במפעל הציוני בארץ על פני המרקסיזם ה"מיובא". אך היא הנותנת: הגותו של סירקין היוותה מקור סמכות מספק להתמודדות עם המרקסיזם.

אחרית דבר: המחנה לא הכיר את מבשרו

חיבור זה תיאר את תהליך הבשלת הקשר בין 'מבשר' לבין חבורת מגשימים שהחלה את דרכה בנפרד ממנו. אט אט השתלבו הדרכים, וההשפעה הייתה משמעותית. משום כך יש לתמוה, לכאורה, על קביעתו של ברל שהבאנו בראשית הדברים: 'המחנה לא הכיר את מבשרו', אך מבט קצר במורשת ה'מחנה' מעיד כי הוא צדק במידה רבה. אף שכמה בתי ספר ורחובות בארץ נקראו על שמו, דמותו של סירקין נשכחה כמעט מהזיכרון הציוני הקולקטיבי. השכחה בולטת במיוחד בהשוואה לעיסוק בתורתו של ברקוביץ, אף שזו השפיעה

126 כצנלסון, כתבים, ב, עמ' 173. נכתב בח' אלול תרפ"ה (1925), ביום השנה למותו של סירקין.

127 ראו הערה 54 לעיל.

128 ראו הערה 70 לעיל.

129 ראו הערה 120 לעיל.

130 אבי אהרונסון, תנועה מחפשת דרך: תנועת הנוער המחנות העולים, 1926–1948, ירושלים 2017, עמ' 79–121; שפירא, ברל, עמ' 616–619. מאבק זה הוביל להתפלגותו של הקיבוץ המאוחד ממפא"י ב-1944.

הרבה פחות מסירקין על דרכה המעשית של תנועת העבודה בארץ.¹³¹ השכחה החלה מיד עם מותו של סירקין: בקונטרס התפרסמה רשימה אחת בלבד לזכרו,¹³² בשונה מעיתונים אמריקאים כמו הדאר והידישער קעמפפער שהקדישו לו רשימות וכתבות רבות. 'האחד במערכה', חיבורו הגדול של ברל, הוא יוצא דופן בתוך מגמה זו, ונכתב מתוך רצון לחזור ולבסס תיאורטית את מה שברל זיהה כ'מקור' הציונות הסוציאליסטית וייחודה. מאמציו של ברל לא צלחו, ומגמת השכחה נמשכה. כרך א' של כתבי סירקין, למשל, נותר מיותר. כרך ב' לא יצא מעולם, בשונה ממאסף כתביו בידיש, הגעקליבענע שריפטען. במשך עשרות רבות של שנים היה רק מעט עיסוק מחקרי במשנתו, והוא כמעט שנעלם מתודעת תנועת העבודה. מדוע 'המחנה לא הכיר את מבשרו'? אין לכך תשובה חד־משמעית, אך נראה כי התשובה טמונה בכוחות העצומים שנדרשו למעשה ההגשמה, ושהובילו להתמקדות במעשה על חשבון ההעמקה התיאורטית, שנתפסה כתלושה ולא־הכרחית. ברל היה מהבודדים שהתריעו מפני הנתק הרוחני ההולך ומעמיק מהמורשת היהודית וממורשת תנועת העבודה עצמה. הוא חרד מנזקה של התלות בתורות מהפכניות שאינן מתאימות לארץ וגורמות לפילוג מיותר במחנה הפועלים:

זהו מאסונות הציונות והציבוריות העברית: ניתק החוש שהיה לפני מאחד את הפעולות הציבוריות ומנהיגותה עם חיי התרבות העצמיים של האומה. שלא במתכוון – ויותר נכון אפילו במתכוון הטוב ביותר – נתונים אנשים אצלנו במה ש'אחד העם' היטיב לכנותו בשם 'חיקוי של התבטלות'. [...] כל זמן שלא נשתחרר מהתבטלות לא נדע לחיות עצמית את חיינו במלא תכנם. גם אם נעשה מעשים עצמיים לא נחוש את נשמת המעשים [...] עוד מעט תמלאנה עשר שנים למותו של נחמן סירקין, הראשון להכרות הציונות הסוציאליסטית וליציאה במלחמותיה. אחד במערכה עמד כמה שנים לפני היות התנועה. ניצוץ נבואי, מוח מהפכני חריף, מבשר והוגה ללא חת. [...]

מה יודע הנוער שלנו על דמותו?¹³³

131 ייתכן שיוקרתה של תורת בורוכוב נובעת מכך שלמול זוהרה של ברית המועצות הקומוניסטית נראתה תורתו המרקסיסטית מדעית ומשכנעת יותר מחזון הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי של סירקין. היא התאימה לתנועות כמו פועלי ציון שמאל והשומר הצעיר. מצד אחד היא דיברה לליבם של הנוטים הלא מעטים אחר הקומוניזם בתנועות אלה, ובכך מנעה את עזיבתם את הציונות אליו, ומצד שני אפשרה לשומר הצעיר לבדל את עצמו משאר תנועת העבודה בארץ. לפועלי ציון שמאל, ראו: אלקנה מרגלית, **אנאטומיה של שמאל: פועלי ציון שמאל בארץ-ישראל, 1919–1946**, תל אביב 1976, עמ' 54–55. לשומר הצעיר ראו למשל: אביבה חלמיש, **מאיר יערי: ביוגרפיה קיבוצית**, תל אביב 2009, עמ' 180–182. בהוצאת השומר הצעיר אף הוציאו לאור מאוחר יותר, בשנות החמישים, את כל כתבי בורוכוב ולמדו את תורתו בסמינרים תנועתיים, למרות שהתנועה הייתה שותפה לכלל תנועת העבודה הציונית בהגשמת חזונו הסוציאליסטי-קונסטרוקטיבי של סירקין ולא מימשה את המרקסיזם הבורוכובי.

132 קונטרס, קפו, אלול תרפ"ד, עמ' 5.

133 ברל כצנלסון, במבחק: שיחות עם מדריכים, תל אביב תרצ"ה; כצנלסון, כתבים, ו, תל אביב תש"ז,

ייתכן, אם כן, שהזנחת המורשת הייתה חלק מהמחיר הכבד ששילמה תנועת ההגשמה הגדולה על המאמץ לכוונן את המציאות הארץ-ישראלית בדמותה. קושי מיוחד היה, מן הסתם, מנת חלקה של תורה מקורית כמו זו של סירקין, ששאבה השראה לא מסמכות המרקסיזם אלא מתורת הנביאים והחתיירה היהודית לגאולה חברתית. נראה שלתורה כזו לא היה כוח משיכה רב אצל בני הדור שמרד במורשת היהודית. סירקין גם לא היסס להגדיר את הגותו הסוציאליסטית כאוטופיסטית,¹³⁴ מה שנתפס אז ככינוי גנאי בקרב חוגים רבים.¹³⁵ ברוח המרקסיזם, הם ראו באפשרות להגיע בהדרגה לחברת מופת סוציאליסטית חלומות שווא המסיטים מהמאמץ המהפכני שהוא העיקר. ייתכן, אפוא, שהדימוי האוטופיסטי של סירקין ותורתו הפכו את הגותו לפחות נוחה לשימור. גם מי שעמלו להגשימה בפועל, החזיקו בתיאוריות מהפכניות שנראו סוחפות יותר מבחינה אידיאולוגית.

אפשר שתרמו להשכחתו של סירקין גם הקמת מפא"י וסיסתו של בן-גוריון 'ממעמד לעם'. הייתה זו דרך 'ממלכתית' שחייבה פשרות.¹³⁶ הפנייה לאחדות הממלכתית החלישה את הדגשת המורשת העצמית של תנועת העבודה בכלל, ושל סירקין בפרט, ואחד מביטוייה של חולשה זו היה ביטול זרם העובדים בחינוך כמה שנים אחרי קום המדינה. באווירה זו היה אך טבעי שההגות נזנחה וההוגים נשכחו. לצד שכחת המבשר עומדת גם תהיה החורגת ממסגרתו של מאמר זה, האם בעצם המושג הכפול 'סוציאליזם קונסטרוקטיבי', חידושו הגדול של סירקין בציונות, הייתה טמונה בעייתיות, כשהבנייה הקונסטרוקטיבית האפילה עם הזמן על ההיבט הסוציאליסטי? מושג זה הוביל, אמנם, לבנייה גדולה אך זו, בהיותה מכוונת לעם כולו, ייתכן שטמנה בחובה את זרעי קריסתו.

עמ' 375-376.

134 גולן, הפרוטוקולים, עמ' 149.

135 יוסף גורני, אנשי כאן ועכשיו: הראליזם האוטופי של מעצבי החברה היהודית החדשה בארץ ישראל, קריית שדה בוקר 2015, עמ' 13-14.

136 דוד זית, חלוצים במבוך הפוליטי: התנועה הקיבוצית, 1927-1948, ירושלים 1993, עמ' 268; גורני, בראלי וגרינברג, מאת העורכים, עמ' 2-3.